

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

ФІЛОСОФІЯ

**Методичні рекомендації
до самостійної роботи
студентів усіх спеціальностей
першого (бакалаврського) рівня**

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2017

УДК 101.1(07.034)

Ф56

Укладачі: О. М. Кузь
Ю. І. Потоцька
І. В. Жеребятнікова
Н. О. Коннова

Затверджено на засіданні кафедри філософії та політології.
Протокол № 6 від 23.12.2016 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Філософія : методичні рекомендації до самостійної роботи
Ф56 студентів усіх спеціальностей першого (бакалаврського) рівня [Електронний ресурс] / уклад. О. М. Кузь, Ю. І. Потоцька, І. В. Жеребятнікова, Н. О. Коннова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 64 с.

Подано перелік питань для самостійного опрацювання відповідно до тем робочої програми навчальної дисципліни та методичні рекомендації щодо їхнього вивчення, що буде сприяти набуттю майбутніми фахівцями загальних і професійних компетентностей. Уміщено теми доповідей та есе, глосарій і список літератури.

Рекомендовано для студентів усіх спеціальностей першого (бакалаврського) рівня всіх форм навчання.

УДК 101.1(07.034)

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2017

Вступ

Навчальна дисципліна "Філософія" є базовою навчальною дисципліною циклу соціально-гуманітарної підготовки студентів усіх галузей знань освітнього ступеня "бакалавр". Її основною метою є оволодіння основами загальної духовної культури, розвиток культури мислення, опанування засадами пізнавальної діяльності, формування системного та відповідального світогляду.

Самостійна робота студента (СРС) – це форма організації навчального процесу, за якої заплановані завдання виконуються студентом самостійно під методичним керівництвом викладача.

Метою самостійної роботи студента в межах навчальної дисципліни "Філософія" є засвоєння в повному обсязі навчальної програми та формування у студентів загальних і професійних компетентностей, які відіграють суттєву роль у становленні майбутнього бакалавра.

Навчальний час, відведений для самостійної роботи студентів денної форми навчання, визначено навчальним планом, і він становить 57 % (86 годин) від загального обсягу навчального часу на вивчення дисципліни (150 годин).

У ході самостійної роботи студент має стати активним учасником навчального процесу, навчитися свідомо ставитися до оволодіння теоретичними та практичними знаннями, вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, брати на себе відповідальність за якість власної освітньої діяльності.

СРС у межах навчальної дисципліни "Філософія" містить:

опрацювання лекційного матеріалу;

опрацювання та вивчення рекомендованої літератури, основних термінів і понять за темами дисципліни;

поглиблене опрацювання окремих лекційних тем або питань;

пошук (підбір) та огляд літературних джерел за заданою проблематикою дисципліни;

написання есе та підготовку доповідей до семінарських занять;

контрольну перевірку студентами особистих знань за запитаннями для самодіагностики;

підготовку до контрольних робіт та інших форм поточного контролю;

систематизацію вивченого матеріалу, із метою підготовки до семестрового екзамену.

Структура методичних рекомендацій містить 12 основних тематичних розділів, відповідно до програми навчальної дисципліни "Філософія", у яких запропоновано питання для самостійного опрацювання та рекомендації до їхнього вивчення. Окремі розділи присвячені методичним рекомендаціям до написання есе, контрольним запитанням для самодіагностики та рекомендаціям для підготовки до семестрового екзамену. Тлумачення основних термінів і понять можна знайти у глосарії. Критерії оцінювання таких форм самостійної роботи, як доповідь, доповідь-презентація та есе, наведено в додатках.

Тема 1. Філософія як універсальний тип знань

Питання для самостійного опрацювання

1. Поняття та структура світогляду.
2. Світоглядне значення філософії.
3. Історичні типи світогляду.

1. Світогляд – це сукупність поглядів на світ та місце людини у світі.

Світогляд відображає найбільш загальне бачення і розуміння світу, життєві позиції та програми поведінки. Найважливіші компоненти структури світогляду: знання, цінності, переконання.

Аналіз світогляду потребує розгляду таких його аспектів, як пізнавального (характер знань про природу, людину, суспільство), аксіологічного (цінності та їхня ієрархія), праксеологічного (принципи та переконання, які обумовлюють життєві стратегії, поведінку).

2. Кожна людина, незалежно від рівня освіченості, має власний світогляд, але він може формуватися та змінюватися стихійно, під зовнішніми впливами. Відповідальний світогляд потребує певної системи аргументів, на які можна спиратися для захисту власного бачення світу.

Важливо підкреслити, що однією з найголовніших функцій філософії є саме світоглядна. Вона полягає в тому, щоб формувати цілісну картину світу, систематизоване знання, що забезпечує розуміння та пояснення світу й місця в ньому людини. Інакше кажучи, філософія є теоретичним ядром світогляду.

3. *Потрібно звернути увагу* на те, що існують різні типології світоглядів, побудовані на різних методологічних засадах.

Історичними типами світогляду є міфологічний, релігійний та філософський. Деякі фахівці виокремлюють також науковий тип, що з'явився на основі філософського.

Найдавнішим типом світогляду є міфологічний, але його елементи зберігаються у свідомості людини будь-якої епохи. Характерні риси: образність, емоційність, некритичність, синкретизм (нерозуміння різниці між реальним і уявним світом, людиною та природою, індивідом і родом, словом і річчю, ім'ям людини та її долею тощо).

Релігійний світогляд постає з міфологічного, він також є образно-емоційним, ґрунтується на вірі. Головна відмінність між ними полягає в тому, що персоніфіковані сили природи перетворюються в надсвітові, надприродні. Саме потойбічний світ стає ідеалом, вищим сенсом та чітким ціннісним орієнтиром для людини.

Філософський світогляд є принципово новим типом світорозуміння, фундаментом якого є інтелект, а не віра, логічне (понятійне), а не образне мислення.

Теми доповідей

1. Специфіка та місце філософії в культурі.
2. Філософія як цілісний і систематизований світогляд.
3. Основні функції філософії.
4. Структура світогляду.
5. Історичні типи світогляду.
6. Діалог концепцій, думок, поглядів як фактор розвитку сучасної філософії.

Література: основна [1; 5; 8; 9; 11; 15]; додаткова [27; 29; 45; 71].

Тема 2. Стародавня філософія

Питання для самостійного опрацювання

1. Напрями філософії, сформовані в давньоіндійській та давньокитайській філософії.

2. Досягнення ранньогрецької натурфілософії.
3. Життєдіяльність Сократа, творчість Платона та Арістотеля як класика античної філософії.
4. Напрями філософії еллінізму.

1. Філософія як система поглядів на світ уперше з'явилася у Стародавніх Індії та Китаї в кінці II – на початку I тисячоліть до н. е. Специфіка розвитку суспільних відносин цих держав спричинила формування своєрідних рис філософії Індії та Китаю. *Потрібно звернути увагу* на те, що у світогляді східних країн релігійно-етична проблематика набула переваги над науково-теоретичною. Своєрідність філософії Стародавніх Індії та Китаю виявляється також у специфічному розумінні картини світу. Природу тлумачать переважно не як предмет теоретичного дослідження, а як об'єкт релігійно-морального аналізу. Учення про світ розгортається як варіація та продовження етичного вчення про людину. *Важливо підкреслити*, що розвиток філософії в Індії привів до формування двох основних напрямів: ортодоксального, зорієнтованого на підтримку авторитету Вед (йога, ньая, веданта, міманса, санкхья, вайшешіка), та неортодоксального, течії якого відмовлялися від ідеалів Вед (буддизм, джайнізм, чарвака локаята). Історія філософської думки у Стародавньому Китаї свідчить про значне розмаїття та багатство філософських напрямів і течій, найпоширенішими з яких є конфуціанство, даосизм, моїзм та легізм.

2. *Починаючи розглядати особливості та умови виникнення* давньогрецької філософії, *слід виходити з того*, що антична філософія має більш ніж тисячолітню історію (із VII – VI ст. до н. е. до V ст. н. е.). Головним є те, що у Стародавній Греції вона набула класичної форми – гармонійного співвідношення світоглядного та раціонально-системного осягнення навколишнього світу. Антична філософія, особливо рання, за своїми проблемними інтересами є космоцентричною, тобто орієнтованою, насамперед, на космос як на безумовну реальність і найвищу цінність. *Важливо підкреслити*, що в центрі уваги перших філософських шкіл були питання, пов'язані з аналізом сутності буття, першооснови світу, питання влаштування Всесвіту. Ці проблеми багатогранно подані в ідеях ранньогрецьких натурфілософів – представників Мілетської школи (Фалеса, Анаксімандра, Анаксімена), Геракліта з Ефесу, Піфагора, Елейської школи (Парменіда та Зенона), афінських атомістів (Демокріта та Левкіппа).

3. Розглядаючи місце Сократа в історії філософії, *необхідно звернути увагу на те*, що він здійснює поворот у давньогрецькій філософії – уперше головною філософською проблемою вважають проблему людини. Звернення до людини, її внутрішнього світу, заклики до самопізнання стали основою сократівського вчення, яке можна назвати етичним раціоналізмом. "Пізнай самого себе" – такою є вихідна теза його філософування. Сократ наголошував на тому, що такого знання можна набути лише у процесі безпосереднього спілкування з іншими людьми – у діалозі, у ході практичної зустрічі умів.

Важливо підкреслити, що великий вплив на подальший розвиток філософської думки мав Платон. Він запевняв, що існує світ надчуттєвих ідей, які не доступні чуттєвому сприйняттю та є абсолютними, вічними, позамежними. Ідеї постають щодо речей як одвічні взірці та причини їхнього виникнення. Теорія ідей Платона є першою філософською системою об'єктивного ідеалізму, яка містила вчення про буття, пізнання та соціальну доктрину – модель ідеальної держави.

Слід звернути увагу на те, що у творчості Арістотеля грецька філософія досягає найвищого свого розвитку та продуктивності. Він сформував ідеал науки та створив формальну логіку. Арістотель піддав критиці вчення Платона про ідеї, показав, що сутність речей не може бути поза самими речами. Світ, за Арістотелем, є сукупністю безлічі субстанцій, кожна з яких є нерозривною єдністю форми та матерії. Саме наука може відкрити сутність речей, вивчаючи самі речі. Тому Арістотель звертав увагу на процес пізнання та визначив такі притаманні йому риси: достовірне, логічно доведене, загальне.

4. *Характеризуючи елліністичний період* у розвитку античної філософії, *слід зазначити*, що виникають філософські концепції, які відображають виразний інтерес до проблем морально-етичного плану, до суб'єктивної тематики. Основними течіями стають скептицизм, стоїцизм та етична доктрина Епікура.

Теми доповідей

1. Передумови виникнення філософії.
2. Філософсько-релігійні ідеї Давньої Індії.
3. Традиції китайської філософії.
4. Міф і логос.

5. Натурфілософія в ранньогрецькій філософії (на прикладі розгляду творчості Фалеса, Піфагора, Геракліта, Демокріта, Парменіда, Зенона на вибір).

6. Софісти та Сократ.

7. Значення творчості Платона в історії філософії.

8. Філософська система Арістотеля.

9. Елліністична філософія.

Література: основна [1; 10; 15; 17; 21]; додаткова [26; 27; 34; 39; 59; 67; 69; 71; 107].

Тема 3. Філософія епохи Середньовіччя та Відродження

Питання для самостійного опрацювання

1. Філософські погляди Августина Аврелія.
2. Схоластична система Томаса Аквінського.
3. Соціальна філософія епохи Відродження.

1. *Важливо підкреслити*, що одним із головних досягнень Августина Аврелія (Августина Блаженного) є той факт, що йому вдалося поєднати здобутки античної філософії із християнським віровченням. Він зробив Бога центром філософського мислення та дослідження (усе це тільки гіпотетично змальовували його попередники). Бога проголошено найвищим благом, найвищою істотою, що є причиною існування всього, усіх змін. Бог не тільки створив світ, він гарант його існування та подальшого розвитку. Відома фраза Августина Блаженного "Я вірую, щоб розуміти". Він проголошує панування віри над розумом.

2. Одним із найвизначніших представників схоластики є Томас Аквінський як систематизатор теоретичної думки цього періоду. Він вважає, що все, що існує у світі, розподілене на декілька сходинок. Така модель має вигляд піраміди. Найширша сходинка – це світ неживої природи. Над нею височіє світ рослин і тварин, а потім – світ людей, який є переходом до духовної сфери. Найдосконалішою реальністю, що увінчує цю піраміду, філософ проголошує Бога. Саме він є сенсом і метою існування всіх і вся.

Слід звернути увагу на те, що мислитель пропонує ідею гармонії віри та розуму, намагається показати, що віра й розум рівнозначні, і проголошує ідею подвійної істини. Він зазначає, що пізнати Бога можливо двома шляхами, які різні, але мета в них одна, – це віра та наука.

3. *Слід зауважити*, що прагнення до свободи думки, дій, життя – це лише один аспект тих радикальних соціальних змін, які відбувалися в епоху Відродження. Серед інших, не менш значущих трансформаційних процесів, слід зазначити формування ідеології забезпеченого та сильного класу аристократів і бюргерів, економічна діяльність яких надала їм упевненості в собі, відчуття справжньої свободи та незалежності, можливості маніпулювання та експлуатації великої кількості людей. Простий народ, якому не дісталось ні нового багатства, ні нової влади, перетворився на масу, яка позбулася впевненості у своєму попередньому становищі. Водночас, із виникненням нового індивідуалізму виник новий вид деспотизму. Свобода та тиранія, індивідуалізм і анархія тісно переплелися. А саме завдяки цьому соціальні дослідження епохи Відродження були надзвичайно різноманітними.

Серед усього спектру соціальних теорій цього періоду особливого значення набули погляди М. Макіавеллі. *Важливо підкреслити*, що ключова ідея філософії Макіавеллі – ідея постійного кругообігу як результату впливу фортуни (долі, щастя). Такий процес цілком природний, він не має ніякої мети, нічим не детермінований і є могутньою силою розвитку. М. Макіавеллі відокремив сферу політичної діяльності від сфери моралі. Його найбільш відомий твір "Государь" пропонує образ політика, для якого на першому місці інтереси держави та який викликає в народі любов і страх. М. Макіавеллі приписують вислів "Мета виправдовує засоби".

Теми доповідей

1. Філософія епохи Середньовіччя як синтез античної філософської традиції та християнських догматів.
2. Патристика як рух середньовічної філософської думки.
3. Схоластика: дебати між номіналізмом і реалізмом.
4. Томас Аквінський як систематизатор античної схоластики.
5. Філософія епохи Відродження (загальні риси, порівняно із середньовічною філософією).
6. Натурфілософія Дж. Бруно, Г. Галілея.

Література: основна [1; 2; 6; 10; 15; 16; 18; 20]; додаткова [23; 28; 32; 36; 44; 47; 49; 50; 61; 62; 64; 94].

Тема 4. Філософія Нового часу

Питання для самостійного опрацювання

1. Сенсуалізм Дж. Лока.
2. Раціоналізм Г. В. Лейбніца.
3. Соціальна філософія епохи Просвітництва.

1. *Важливо підкреслити*, що англійський філософ Дж. Лок систематизував емпіризм. На його думку, усі наші знання ми черпаємо з досвіду. Люди не народжуються з готовими ідеями. Голова новонародженого – чиста дошка "tabula rasa", на якій життя малює свої візерунки – знання. Дж. Лок говорить, немає нічого в розумі, чого б не було у відчуттях. Відчуття виникають, унаслідок дії зовнішніх речей на наші органи почуттів. У цьому полягає зовнішній досвід. Внутрішній досвід (рефлексія) формується з ідей, що з'являються в душі від спостереження за дією нашого розуму. Заперечуючи вроджені ідеї як позадосвідне та додосвідне знання, Дж. Лок визнавав наявність у розумі певних задатків або схильностей до тієї чи іншої діяльності.

2. *Потрібно звернути увагу* на те, що знання (філософії, логіки, теології та ін.) і здібності Г. В. Лейбніца вважають енциклопедичними. Філософ виділяє такі основи філософії:

- принцип несуперечливості, або тотожності;
- принцип необхідності достатньої підстави;
- принцип ідеальності монад та ін.

Істини розуму він вважає абсолютними та необхідними. Почуття Г. В. Лейбніц розуміє як вираження духовності людини. Але розум не може впливати з почуттів. Як раціоналіст він долає обмеженість механістичного світогляду. *Цікавим* є вчення про монади – активні духовні одиниці, центри сили, атрибутами яких є розуміння та прагнення. Він розглядав увесь світ як сукупність монад.

3. *Слід зазначити*, що практично через усю філософську думку XVIII ст. проходить ідея прогресу, "розумності" світу. Епоха Просвітництва

об'єднала всіх прогресивних за думкою, поглядами, поведінкою політичних діячів, представників буржуазії, культурного життя, юристів, філософів, природознавців тощо. Усі вони боролися проти релігійних забобонів, за свободу наукового та філософського пошуку, громадських позицій і художній плюралізм. Лейтмотивом цієї епохи стає впевненість у силі людського розуму, віра в його безмежні можливості, орієнтація науки на досягнення економічного та соціального добробуту.

Слушним є те, що епоха Просвітництва виявляє тенденцію повернення до людини як громадянина, головну увагу приділено людському суспільству. У цей час ухвалюють законодавчі акти, у яких закріплюють громадянські права людини, захищають правову рівність, а не тільки моральну, яку було проголошено християнством. У зв'язку із цим, основний акцент роблять на розум, шляхи й засоби погодження суспільства з такими вимогами розуму, як рівність, свобода, справедливість, братерство.

Теми доповідей

1. Загальна характеристика філософії Нового часу.
2. Емпіризм Ф. Бекона.
3. Раціоналізм Р. Декарта.
4. Сенсуалізм Дж. Лока.
5. Філософія Б. Паскаля.
6. Епоха Просвітництва як "царство розуму".
7. Філософська діяльність Ж.-Ж. Руссо.

Література: основна [2; 7; 8; 10; 11; 13; 15; 18; 20]; додаткова [90 – 93; 100].

Тема 5. Німецька класична філософія

Питання для самостійного опрацювання

1. Головні положення науковчення Й. Г. Фіхте.
2. Основні ідеї філософії тотожності Ф. Шеллінга.

1. У процесі розгляду філософського вчення Й. Г. Фіхте слід звернути увагу на те, що він розвивав ідеї І. Канта, але, на відміну від нього,

стояв на позиції послідовного суб'єктивного ідеалізму. І. Кант визнавав існування світу, незалежного від нашої свідомості (так звана "річ у собі"), який не можна пізнати, а Й. Г. Фіхте спростовував обидва положення.

Також слід запам'ятати, що Й. Г. Фіхте користувався "антитетичним методом", який вплинув на подальший розвиток діалектики, що розглядає суперечність як причину розвитку.

Філософська система Й. Г. Фіхте має назву "Науковчення" (наука про науку) і містить *три головних положення*.

Для Й. Г. Фіхте первинною реальністю є абсолютне "Я", яке нічим не обумовлене, не залежить ні від чого. Тому перше положення "Науковчення": "Я покладає самого себе" (слід підкреслити, що в цьому випадку це абсолютне "Я" – "надсвідомість", його не слід плутати з індивідуальною свідомістю людини).

Й. Г. Фіхте відкинув ідею об'єктивності світу речей. Друге положення "Науковчення": "Я покладає Не-Я", – тобто зовнішній світ є створенням людського "Я", продуктом особливої духовної діяльності, яку людина не усвідомлює, тому їй здається, що речі існують самі собою.

Але філософське пізнання, усупереч буденним ілюзіям, здатне зрозуміти світ як продукт творчої діяльності "Я" і досягти істинного бачення світу та людини. Тому третє положення "Науковчення" Й. Г. Фіхте: "Я покладає Не-Я і самого себе" (це положення є синтезом попередніх двох).

Й. Г. Фіхте використовував антитетичний прийом (форму діалектичного методу), згідно з яким діяльність є прагненням до подолання суперечності. Абсолютне "Я" породжує обмеження (Не-Я), а індивідуальне "Я" долає їх.

Таким чином, Й. Г. Фіхте стверджує самотійність "Я", протистоїть "догматичним" системам, які розглядають людину як конструкт зовнішнього світу. Й. Г. Фіхте підкреслює діяльнісний характер свідомості: "Діяти! Діяти! Ось для чого ми існуємо", "Збудуй своє Я, утвори себе!"

2. *Слід підкреслити*, що ідея тотожності є основною проблемою філософії Ф. Шеллінга. Так, його натурфілософія містить положення про єдність усього суцього: духу та матерії (*для порівняння пригадайте пантеїзм Відродження і раннього Модерну*). Під впливом наукових досліджень електрики та магнетизму Ш. Кулона, Л. Гальвані, А. Вольти Ф. Шеллінг надав природі та духу такої абсолютної ознаки, як полярність (взаємодія протилежних сил). На відміну від механіцизму, натурфілософія Ф. Шеллінга розглядає природу як живий організм. Природа – "дух, що спить",

її розвиток іде від об'єктивного до суб'єктивного. Інакше кажучи, природа – це інтелект, що розвивається, пробуджується. (*Зверніть увагу на те, що ці ідеї були використані Г. В. Ф. Гегелем.*)

Пізнання відбувається, завдяки інтелектуальній інтуїції, яка є безпосереднім спогляданням розумом свого предмета. Істина є збігом об'єктивного та суб'єктивного, тобто збігом предметів з уявленнями про них.

У філософії тотожності головним є поняття Абсолюту. Абсолют є "тотальною індиференцією", рівновагою духовного та матеріального. Його не можна характеризувати ані як матерію, ані як дух. Від єдиного Абсолюту походить весь світ.

У філософії одкровення Ф. Шеллінг трактує Абсолют як Бога та доходить висновку, що раціонально пояснити народження світу з Абсолюту неможливо, оскільки це акт ірраціональної волі. Цей етап творчості Ф. Шеллінга став фундаментом для розвитку ірраціоналістичних систем А. Шопенгауера та його послідовників.

Теми доповідей

1. Гносеологічна концепція І. Канта.
2. Етичне вчення І. Канта.
3. Суб'єктивний ідеалізм Й. Г. Фіхте.
4. Філософія тотожності Ф. Шеллінга.
5. Філософія Г. В. Ф. Гегеля як система абсолютного знання.
6. Діалектика як універсальна теорія розвитку.
7. Критика релігії у філософському вченні Л. Фейєрбаха.
8. Марксизм та неомарксизм.

Література: основна [1; 2; 6; 10]; додаткова [32; 46; 58; 76; 84; 87].

Тема 6. Сучасна світова філософія

Питання для самостійного опрацювання

1. Атеїстичний і релігійний напрями екзистенціалізму.
2. Філософія психоаналізу: учення про несвідоме у психіці людини (З. Фрейд, К. Юнг).
3. Характерні риси філософії постмодернізму.

1. Головною для всіх напрямів екзистенціалізму є проблема свободи, яку розглядають як притаманну людині від самого початку та пов'язану з відповідальністю, самотністю, тривогою. Теза "існування передуює сутності" означає, що людина не має вродженої сутності, а формує себе як особистість протягом життя.

Водночас представники атеїстичного екзистенціалізму (Ж. П. Сартр, А. Камю та ін.) відкидають ідею існування Бога: людина є абсолютно самотньою та вільною у світі. У релігійному ж напрямі (К. Ясперс, Г. Марсель) стверджують, що Бог створює людину відкритою до розвитку, вибору між добром і злом; осягнення Бога можливе без посередників, через внутрішній діалог із ним; людина є відповідальною за те, як вона розуміє та трактує волю Бога.

2. У процесі розгляду філософії психоаналізу слід звернути увагу на її ірраціоналістичний характер: людину трактують у ній, насамперед, як біологічну істоту, фундаментальним рівнем психіки вважають несвідоме.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. З. Фройд розробив основи психоаналізу. Запропонована ним модель психіки є трикомпонентною: несвідоме – передсвідоме – свідоме. Деякі елементи несвідомого були витіснені зі свідомості, а деякі ніколи не усвідомлювалися. Зміст несвідомого (бажання, імпульси, комплекси, прагнення тощо) має сексуальний, агресивний, асоціальний характер, він утримується передсвідомим, що виконує функцію цензури. Свідоме – поверховий рівень психіки, який формується у процесі комунікації та перебуває в конфлікті із глибинними несвідомими прагненнями. Урешті-решт саме несвідомі мотивації, на думку З. Фрейда, обумовлюють поведінку людини.

У 20-ті рр. З. Фройд відповідним чином виокремив три компоненти структури особистості: Воно, Я, Над-Я (або Ід, Его, Супер-Его). "Воно" – це біологічна інстинктивна основа, яка зберігає своє центральне значення протягом життя людини та виражає первинний принцип задоволення. "Я" відповідає принципу реальності, тобто прагне відкласти реалізацію інстинктів, доки не будуть знайдені адекватні зовнішні умови. "Над-Я" формується у процесі соціалізації, виражає морально-етичні аспекти особистості, воно має дві складові: совість та Его-Ідеал.

К. Юнг – учень З. Фрейда – продовжив вивчати несвідоме та виділив у ньому такий рівень, як колективне несвідоме, яке містить архетипи (універсальні, уроджені, архаїчні за походженням психічні структури), які успадковують від минулих поколінь.

3. Філософія постмодернізму відображає соціально-культурну ситуацію кінця XX – початку XXI ст., коли розвивається інформаційне суспільство. Для цієї філософії є характерним іронічне ставлення до класичних цінностей доби Модерну, але принципово нових ціннісних орієнтирів не запропоновано.

У концепції "смерті суб'єкта (автора, людини)" указано, що людина взагалі не має цілісного "Я", вона пізнає себе опосередковано, через ті описи, які вже перебувають у мовному просторі, тому їй залишається цитування та повторювання стереотипних форм поведінки.

Теми доповідей

1. Позитивістська традиція у філософії.
2. Аналітична філософія.
3. Філософія "волі" у творчості А. Шопенгауера та Ф. Ніцше. Екзистенціалізм: роздуми про людське буття.
4. Екзистенціальна онтологія М. Хайдегера.
5. Герменевтика як філософія розуміння.
6. Феноменологія Е. Гуссерля.
7. Ситуація постмодерну у філософії.

Література: основна [2; 8; 10]; додаткова [24; 30; 33; 35; 36; 38; 76; 91].

Тема 7. Традиції вітчизняної філософської думки

Питання для самостійного опрацювання

1. Найбільш значущі ідеї великого українського мислителя Г. С. Сковороди.
2. Кордоцентризм у філософії П. Д. Юркевича.
3. Д. І. Чижевський як історик української філософії.

1. Г. С. Сковорода (1722 – 1794 рр.) – видатний мислитель і просвітник. Із 70-х рр. він став філософом-мандрівником. Г. С. Сковорода обрав життя "Сократа на Русі". У своїх творах використовував стилістику діалогів. Велике значення надавав пізнанню людини через самопізнання.

Потрібно знати, що погляди Сковороди кваліфікують як пантеїзм, він ототожнював Бога із безкінечною "всезагальною натурою". Г. С. Сковорода полемізував з офіційними релігійними доктринами.

У концепції "трьох світів" людина (мікрокосм) є окремим світом разом із природою (макрокосм) і світом символів (Біблія). Кожен світ має видиму (матеріальну) та невидиму (духовну, божественну) природу.

Г. С. Сковорода вважав основою людського буття та джерелом етичної, релігійної діяльності серце (почуття, внутрішній духовний досвід, який відкриває людині знання про Бога).

Г. С. Сковорода вважав "сродну працю" за покликанням умовою щастя. Запропонував принцип "елімінації труднощів": "Нужность не трудна, трудность не нужна". Сформулював принцип "нерівної рівності": люди є рівними перед Богом, але разом із тим усі вони різні.

Слід підкреслити прогресивність ідей Г. С. Сковороди, який стоїть в одному ряду із видатними світовими мислителями Нового часу.

2. П. Д. Юркевич (1827 – 1874 рр.), як і Г. С. Сковорода, був прибічником кордоцентризму (філософії серця). Одна з головних робіт П. Д. Юркевича має назву "Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого".

П. Д. Юркевич виступав проти раціоналістичних спроб звести увесь духовний світ до мислення, оскільки реальна, а не абстрактна людина має індивідуальність і ніколи не живе тільки логікою.

Учинки людей потрібно оцінювати, виходячи з того, чи вони обумовлені зовнішніми факторами, чи породжені вільним прагненням серця. *(Пригадайте християнське вчення про любов як джерело моральних дій людини.)*

П. Д. Юркевич уважав, що абсолютне знання не є доступним, але знання про Абсолют (Бога) можна здобути трьома шляхами: через сердечне відчуття, філософські роздуми та містичне осягнення.

Філософія П. Д. Юркевича може бути охарактеризована як теологічний ідеалізм. Релігійного мислителя вважали "реакційним", непрогресивним, із точки зору прибічників М. Г. Чернишевського, із яким він вів полеміку, але багато з його думок випередили ідеї психоаналізу, екзистенціалізму першої половини ХХ ст.

3. Д. І. Чижевський (1894 – 1977 рр.) є автором перших узагальнювальних праць з історії української філософії. На його думку, розвиток філософії є духовною історією народу, усвідомленням ним своєї культурної

самобутності. Водночас він уважав, що вся слов'янська філософська культура перебуває лише на початковій стадії розвитку.

Д. І. Чижевський виокремив національні риси українського характеру та їхнє відображення у творчості українських мислителів. Так званий "емоціалізм" він бачить у "філософії серця" Г. С. Сковороди, М. В. Гоголя, П. Д. Юркевича; "індивідуалізм" відобразився в "ухилі до самотності" Г. С. Сковороди, М. В. Гоголя. "Неспокій і рухливість" теж, на думку Д. І. Чижевського, демонструють Г. С. Сковорода, М. В. Гоголь, П. Д. Юркевич і П. О. Куліш.

Д. І. Чижевський уважав парадигмою української філософської думки кордоцентризм, до представників якого зараховував і Т. Г. Шевченка.

Теми доповідей

1. Загальні особливості вітчизняної філософії.
2. Філософія Київської Русі.
3. Розвиток філософії в Києво-Могилянській академії.
4. Філософська спадщина Г. С. Сковороди.
5. Основні ідеї філософської творчості П. Д. Юркевича.
6. Київська школа екзистенційної філософії. М. О. Бердяєв.
7. Проблеми розвитку сучасної української філософії.

Література: основна [2; 4; 15 – 17]; додаткова [54; 55; 88; 113].

Тема 8. Філософія буття (метафізика та онтологія)

Питання для самостійного опрацювання

1. Розкриття буття в історії філософії.
2. Основні форми буття.
3. Основні проблеми онтології.

1. Розділ філософського знання, пов'язаний із дослідженням буття, дістав назву "онтологія" (від давньогрецького *ontos* – суще, буття та *logos* – поняття, учення). У сучасній філософії основні філософські науки про буття – це метафізика та онтологія. Онтологія вивчає вияви буття, те, яким воно постає перед людиною та осмислюється нею, тобто онтологія ставить

питання "Яким та як є буття?", а метафізика шукає корені буття та відповідає на питання "Чому та що є буття?".

Слід підкреслити, що в різних філософських системах поняття "буття" набувало різного значення і визначалося через відношення його до таких понять, як "небуття (ніщо)" та "сущє". Ніщо – це заперечення буття. Класична філософія визначала буття через протиставлення небуття. У сучасній філософії, зокрема в екзистенціалізмі, буття визначають через сущє.

2. Буття – це поняття загальне, усеосяжне, така узагальнена абстракція, яка об'єднує в собі найрізноманітніші явища, предмети, процеси лише за тією ознакою, що вони існують.

Потрібно звернути увагу на те, що, залежно від різновиду реальності (буття, існування), розрізняють такі основні види буття, як суб'єктивна й об'єктивна реальність. До об'єктивної реальності зараховують усе те, що існує само собою, тобто за межами людини та незалежно від її свідомості. Суб'єктивна реальність охоплює все те, що людині належить, що не може ніяк існувати без неї, – це духовний світ індивіда, світ його свідомості та його психічного стану. Якщо розглядати ці дві реальності в сукупності, то можна виділити такі чотири основних форми буття:

1) буття речей, процесів, явищ. У ньому, своєю чергою, виокремлюють буття природне – існування явищ, речей, процесів, не займаних людиною, котрі існували ще до її появи на планеті (атмосфера, біосфера, гідросфера та ін.). Матеріальне – існування процесів та речей, які створила чи перетворила людина (знаряддя праці, міста, енергетика, меблі, одяг і т. ін.);

2) буття людини, що містить, по-перше, буття людини у світі речей і, по-друге, специфічно людське буття. Аналізуючи "буття людини", його слід відрізнити від "людського буття". Буття людини – це буття її тіла як одного з безлічі інших природних тіл, що підкоряються законам природи. Людське буття – це буття тіла людини разом із її духовною сутністю: почуттями, розумом, пристрастями, хвилюваннями;

3) буття духовного, що містить буття індивідуалізованого духовного (особистісні процеси свідомості та несвідомого, які мають суто індивідуальний характер) і буття об'єктивного духовного (належить усе, що є надбанням суспільства, а не тільки окремого індивіда, та суспільна свідомість у різних формах: релігія, філософія, мистецтво, мораль і т. ін.);

4) буття соціальне, що містить буття окремої людини в суспільстві й історії, а також буття суспільства.

3. *Слід зазначити*, що сутність онтологічних питань така, що на них неможливо дати однозначні відповіді. Вони порушують проблеми. Основні з них:

- проблема небуття. Як помислити небуття? Якщо це неможливо, може, його зовсім немає?
- проблема свідомості. Як вона виникає? Чи притаманна вона тільки людині? Якщо так, то як вона виникла вперше в людському роді?
- проблема єдності світу;
- проблема Бога. Як співвідносяться Бог і світ, природа? Бог присутній у природі чи він за її межами? Природа адекватна Богу чи він з нею непорівнянний? Творіння Богом світу – це разовий акт чи це безперервний процес?

Теми доповідей

1. Основні концепції буття.
2. Історико-філософське вчення про світ.
3. Модуси буття: простір і час.
4. Рух і причинність у філософському розумінні світу.
5. Що таке "метафізика"?
6. Межі метафізики.
7. Різновиди метафізичних систем.
8. Проблема душі та тіла.
9. Проблема свободної волі та детермінізм.
10. Чи є філософія метафізикою?
11. Філософія як діалектика.
12. Буття та свобода.
13. Головні поняття онтології.
14. Діалектика сутності й існування.
15. Діалектика сутності та явища.
16. Філософські трансценденталії.
17. Категорії онтології.
18. Суперечка про універсалії.
19. Плюралізм і монізм.
20. Що таке "філософія"?

Література: основна [2; 10; 15; 17; 21]; додаткова [30; 40; 50; 51; 53; 85].

Тема 9. Пізнання як предмет філософського аналізу (гносеологія та епістемологія)

Питання для самостійного опрацювання

1. Суспільно-історична сутність свідомості. Структурні ідеальні елементи психіки людини.
2. Основні проблеми гносеології.
3. Сутність пізнавального процесу. Структура пізнавального процесу в гносеології.
4. Загальні рівні пізнання. Особливість підрівнів чуттєвого та раціонального пізнання.
5. Особливості, рівні та методи наукового пізнання.
6. Проблема істинності. Критерії істинності. Значення практики в пізнанні.

1. Свідомість розглядають як єдність психічних процесів, задіяних в осмисленні людиною об'єктивного світу та власного буття. *Важливо підкреслити*, що феномен свідомості є одним із найпроблемніших у філософії, він складається з активного Я, спрямованого на світ (і самого себе) через символічні форми культури (мову, поняття, символи, речі, образи). *Необхідно зрозуміти*, що свідомість має структуру. Компонентна структура охоплює: 1) знання; 2) цінності, інтереси, емоції, потреби; 3) програми. Досить поширеною є рівнева структура психіки, запропонована З. Фройдом. Вона містить: несвідоме (Воно), свідоме (Я) та передсвідоме (Над-Я).

2. Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, що вивчає природу пізнання, закономірності пізнавальної діяльності людини, її пізнавальні можливості та здібності, передумови, засоби та форми пізнання, а також відношення знання до дійсності, закони його функціонування й умови та критерії його істинності й достовірності. *Важливо підкреслити*, що головною для гносеології є проблема можливості загального пізнання світу. Розглядаючи її, філософи висловлюють своє ставлення до істини та відповідають на питання, чи існує принципово непізнанне, чи є пізнання відображенням об'єктивного світу.

3. Пізнання – це процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивного світу у свідомості людей, зумовлений суспільно-історичною практикою людства. *У процесі вивчення проблем гносеології слід звернути*

увагу на структуру пізнавального процесу, що містить суб'єкт та об'єкт пізнання, у результаті взаємодії яких виникає нове знання. Суб'єкт пізнання – це реальна людина, суспільна істота, наділена свідомістю, насамперед, у таких її виявах, як мислення, відчуття, розум, воля. Але суб'єктом пізнання може бути й колектив, соціальна група, а також суспільство загалом. Об'єкт пізнання – це те, на що спрямовано на основі практики пізнавальну діяльність суб'єкта (природа, суспільство, людина, різні вияви духовного світу людей (культура)).

4. У дослідженнях про пізнавальні здібності людини *необхідно звернути увагу* на багатоманітність форм пізнання. Треба розуміти, що пізнання містить чуттєву (відчуття, сприйняття, уява) та раціональну (поняття, судження, умовиводи) форми, які взаємопов'язані, адже рух знання відбувається від живого споглядання до абстрактних роздумів. Разом із тим варто усвідомити, що і чуттєве, і раціональне пізнання містять важливий інтуїтивний момент. Інтуїція – це безпосереднє осягнення розумом індивідуального чи загального змісту знання.

5. *Слід зауважити*, що наукове знання відіграє особливу роль у сучасному світі, його дослідження виокремилося у відносно самостійні галузі філософії – філософію науки й епістемологію. Наукове знання і сам процес його здобуття характеризуються системністю та структурованістю. *Потрібно звернути увагу* на те, що у структурі наукового знання виокремлюють емпіричний і теоретичний рівні. На емпіричному рівні вчений збирає факти, проводить спостереження та досліді, здійснює порівняння й експерименти. На теоретичному рівні науковець формує системне теоретичне знання, установлює загальні закони та принципи. Загальнологічними методами наукового пізнання є аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, індукція, дедукція, аналогія, моделювання.

6. *Важливо розуміти*, що істина – це ключова категорія гносеології, яка є вершиною та критерієм знання, установлює співвідношення знання із предметним світом і мисленням. *Слід зазначити*, що існує багато концепцій істини, кожна з яких пояснює можливість здобуття істинного знання. Серед найбільш поширених концепцій є класичні (кореспондентська, когерентна) і некласичні (конвенційна, прагматистська). Основним критерієм істини є практика. Практика – це суспільно-історична діяльність людей, спрямована на зміну природи, суспільства та самих себе, із метою задоволення власних потреб.

Теми доповідей

1. Основні гносеологічні проблеми.
2. Свідомість як духовне життя й найвищий рівень психічної активності людини.
3. Основні концепції свідомості та її структура.
4. Філософські концепції мислення.
5. Емпірична та трансцендентальна свідомість.
6. Свідомість і мова.
7. Сутність та структура пізнавального процесу.
8. Чуттєвий і раціональний рівні пізнання. Інтуїція.
9. Наука як фактор суспільного розвитку.
10. Основні рівні та методи наукового пізнання.
11. Поняття істини та критерії істинності.
12. Теорія пізнання як трансцендентальна онтологія.
13. Семантична теорія істини.
14. Матерія як основа пізнання.
15. Раціоналістичні теорії пізнання.
16. Знання як система.
17. Що є "істина"?
18. Тлумачення та розуміння.
19. Істина як процес.
20. Практика як критерій істини.

Література: основна [2; 10; 15; 17; 21]; додаткова [22; 24; 40; 41; 59; 64; 66; 81; 84; 98; 109].

Тема 10. Філософська антропологія

Питання для самостійного опрацювання

1. Природа та сутність людини.
2. Зміст понять "індивід", "індивідуальність", "особистість".
3. Визначення та види цінностей.

1. Первісною передумовою буття людини є існування її тіла, підвладного всім законам життя як біологічної форми буття. Однак людина як *Homo sapiens*, як конкретно соціальна істота перебуває у відповідному

культурному просторі, у системі соціальних зв'язків. Єдність у людині біологічного та соціального підкреслює її складну "природу".

Важливо підкреслити, що дослідження сутності людини дало змогу показати, що її виникнення ознаменувало собою появу якісно нової системи, яка характеризується не тільки властивою їй специфікою життєдіяльності, якісно відмінною від життєдіяльності тварин, але й специфікою її взаємозв'язків зі світом. Ці взаємозв'язки здійснюються на основі необхідності у виробництві знарядь праці й засобів задоволення життєвих потреб, потреб у системі суспільних відносин, в усвідомленні та формуванні цілей, потреб у свободі.

2. *Слід зазначити*, що відображенням багаторівневого виміру людини є три його ключових характеристики, які досить широко використовують у соціальній філософії: індивід, індивідуальність, особистість.

Індивід – це окремо взятий представник людської спільноти. У соціальному житті індивід є клітинкою соціальної групи чи суспільства.

Індивідуальність – це неповторна своєрідність людини, набір її унікальних властивостей.

Особистість – це поняття, яке підкреслює духовність людини. Воно вбирає в себе самобутність людини, її соціальні якості, багатство душі. Поняття "особистість" підкреслює соціальний образ людини як суб'єкта суспільних відносин.

3. *Важливо підкреслити*, що в житті та пізнанні людини важливу роль відіграють цінності. Філософське вчення про цінності називають аксіологією. **Аксіологія** – це складова філософського знання, яка вивчає цінності, закономірності створення людиною системи цінностей, символів. Цінністю для людини є все, що має визначену значущість, особистісний чи суспільний зміст. Ціннісне ставлення людини до світу і себе приводить до формування ціннісних орієнтацій особистості. Ціннісне ставлення особистості до себе і світу реалізується в емоціях, волі, творчості та ін. Коли проблему цінностей розглядають у загальному сенсі, тоді як цінностями є істина, добро та краса. За більш детального розгляду виділяють такі цінності: економічні, політичні, естетичні, моральні, релігійні та ін.

Теми доповідей

1. Загальні філософські визначення людини. Індивід, індивідуальність, особистість.

2. Філософія про природу та сутність людини. Антропосоціогенез.

3. Визначення сутності людини в німецькій філософській антропології (М. Шелер, А. Гелен, Г. Плеснер).
4. Філософія про сенс життя та безсмертя людини.
5. Передумови творчої діяльності особистості.
6. Свобода та відповідальність особистості.
7. Що таке "людина"?
8. Антропосоціотворча функція мови.
9. Гуманістичний вимір прогресу.
10. Людство як світова спільнота.
11. Єдність біологічного та соціального.
12. Ерос і любов.
13. Тіло як річ.
14. Праця та панування.
15. Мова як влада.
16. Гедонізм як етика.
17. Утилітаризм як етика.
18. *Homo ludens* як філософський концепт.
19. *Homo faber* як філософський концепт.
20. Людина постмодерного світу.

Література: основна [7 – 11; 21]; додаткова [23; 29; 30; 108; 110].

Тема 11. Соціальна філософія

Питання для самостійного опрацювання

1. Визначення суспільства у філософії. Функції суспільства.
2. Суспільні відносини та структура суспільства.
3. Зміст основних історико-філософських концепцій суспільства.
4. Критерії та закономірності суспільного прогресу.
5. Місце економіки в системі суспільних відносин. Технологічні, фінансові, наукові та соціокультурні засади економіки.

1. У філософській думці виникає окремий напрям, що розглядає суспільне життя і його зв'язки з людиною та навколишнім середовищем, – соціальна філософія. *Важливо підкреслити*, що суспільство є надзвичайно

складним, багатоаспектним та історично мінливим явищем. У широкому розумінні, суспільство – це форма життєдіяльності людей, спосіб їхньої соціальної організації, певна система, що розвивається на основі об'єктивних соціальних законів. До основних функцій суспільства належать:

- 1) забезпечення та відтворення матеріально-економічних умов життя;
- 2) регулювання й організація суспільних відносин (соціально-політичні, етичні гарантії виживання людства, упорядкування та нормалізації політичних, правових, моральних відносин);
- 3) духовно-культурний розвиток людей.

2. *Аналіз суспільства потребує розгляду таких його структурних елементів, як:*

- 1) суб'єкти суспільства (індивіди та їхні об'єднання);
- 2) взаємини та зв'язки між людьми;
- 3) соціальні інститути;
- 4) діяльність.

Суспільні відносини – це певний зв'язок, взаємозалежність між суб'єктами, що формують суспільство. *Важливо підкреслити*, що залежно від сфери життєдіяльності суспільства виокремлюють економічні, політичні, правові, соціальні, релігійні відносини. Залежно від суб'єктів, між якими виникають відносини, розрізняють сімейні (сімейно-побутові), родові, класові, національні, міждержавні відносини.

3. *У процесі вивчення питань соціальної філософії слід звернути увагу на основні філософські концепції розуміння суспільства:*

- Релігійно-міфологічна модель – суспільство, як і окрему людину, розглядали в системі загального світового (Божого) порядку – космосу.
- Теологічна концепція – влада має сакральний характер, оскільки ієрархічність передбачена Богом.
- Натуралістична концепція, відповідно до якої тип суспільства залежить від кліматичних і географічних умов, біологічних, расових особливостей людей.
- В ідеалістичній моделі життя суспільства історичний процес визначають духовними факторами.
- Згідно з матеріалістичною концепцією, суспільство – це специфічна частина матеріального світу, відмінна від природи.
- Органічна концепція – суспільство ототожнювали з живим організмом.

- Концепція методологічного індивідуалізму визначає суспільство як продукт індивідуальної взаємодії.

- Концепція постіндустріального суспільства, згідно з якою основу соціального прогресу становить зміна різних технологічних епох у всесвітній історії.

4. Суспільний прогрес – це процес удосконалювання сутнісних сил людини, розвиток здібностей, задоволення матеріальних і духовних потреб, збагачення інтересів і прагнень. *Слід розуміти*, що серед філософів не існує єдиної точки зору щодо визначення головного критерію прогресу. До нього зараховують:

- рівень розвитку продуктивних сил, насамперед техніки і технології;
- тип виробничих відносин;
- рівень продуктивності суспільної праці;
- рівень споживання (рівень життя, якість життя);
- ступінь свободи особи;
- кількість і структуру використання вільного часу;
- ступінь свідомості та використання суспільних законів.

5. Економіка – це сукупність господарських процесів забезпечення життя людей і задоволення ними власних потреб. Філософія економіки намагається відтворити цілісну картину суспільства, досліджує шляхи взаємовпливу економіки, політики та культури. *Необхідно підкреслити*, що особливу увагу приділяють розгляду таких проблем, як:

співвідношення соціального життя загалом з економічною діяльністю;

співвідношення об'єктивних і суб'єктивних факторів економічного розвитку;

формування економічної свідомості, її вплив на економічне життя суспільства;

вивчення місця та ролі людини в економічній сфері, впливу на формування її світогляду факторів економічного розвитку.

Теми доповідей

1. Поняття суспільства як природи та форми людського життя.

2. Суспільство як система, основні сфери суспільного життя та їхній взаємозв'язок.

3. Основні фактори розвитку суспільства. Специфіка соціального детермінізму.

4. Динамічні та статистичні закони суспільного життя.
5. Теоретичні моделі суспільства.
6. Критерії суспільного прогресу.
7. Суспільство як продукт взаємодії індивідів.
8. Духовне життя суспільства, його особливості та складові.
9. Роль науки та техніки в суспільному поступі.
10. Структура та функції суспільної свідомості.
11. Економіка в системі суспільних відносин.

Література: основна [1; 2; 6; 11; 21]; додаткова [25; 57; 60; 77; 84; 86 – 88; 114].

Тема 12. Філософія культури та цивілізації

Питання для самостійного опрацювання

1. Основні визначення та концепції культури у філософії.
2. Форми культури. Проблема співвідношення національного та загальнолюдського в культурі.
3. Складові духовної культури людства.
4. Закономірності існування і розвитку культур.
5. Особливості та суперечності сучасної світової цивілізації.

1. Під культурою традиційно, у широкому значенні, розуміють сукупність матеріальних, практичних і духовних надбань суспільства, які відображають рівень його історичного розвитку, утілюють у повсякденній діяльності людини, знаходять відображення у її соціальних, моральних, естетичних та інших характеристиках. *Важливо підкреслити*, що до основних концепцій культури зараховують:

аксіологічний (ціннісний) підхід – культуру розуміють як систему цінностей (духовних і матеріальних), їхнє набуття;

діяльнісний підхід – культуру розглядають як процес і результат людської діяльності, основу творчої активності людини;

соціологічний підхід – культуру тлумачать як соціальний інститут;

структуралістський підхід – культуру визначають як сукупність соціальних елементів, що регулюють людську діяльність;

гуманітарний підхід – увагу зосереджують на вдосконаленні людини як духовно-морального суб'єкта культури.

2. *Слід звернути увагу*, що на початку ХХ ст. у Європі склалися дві різних форми культури. Вишукане мистецтво, літературу, яку створювала та сприймала еліта, уважали високою або елітарною культурою. Фольклор (легенди, міфи, пісні, казки, вертеп), автором якого був простий люд, називали народною культурою. Із появою радіо, телебачення та інших засобів масової інформації межа між двома колись відокремленими культурами поступово зникла. На базі двох культур виникла одна велика масова культура.

3. *Необхідно розуміти*, що загальноприйнятим є розмежування культури на матеріальну та духовну. **Матеріальна культура** – це досягнення, які виражають, головним чином, рівень освоєння людиною сил природи. Під матеріальною культурою розуміють сукупність будь-яких матеріальних цінностей, створених людством протягом історії, що збереглися донині.

До структури **духовної культури** суспільства входять такі основні елементи, як явища сфери суспільної свідомості, тобто політична, світоглядна (філософські, політичні, соціальні й інші ідеї та погляди людей), моральна (норми поведінки, культура почуттів), естетична культура (література та мистецтво, художнє конструювання), а також науково-технічна творчість.

4. *Слід звернути увагу на те*, що кожний філософський напрям дає своє розуміння культури, її впливу на суспільство та людину, законів розвитку культури. Серед найбільш відомих і значних концепцій філософії культури ХІХ – ХХ ст. слід виокремити такі, як:

- циклічна теорія культури О. Шпенглера (праця "Занепад Європи");
- теорія існування суперсистем культур П. О. Сорокіна (праця "Соціокультурна динаміка");
- концепція локальних цивілізацій А. Тойнбі (праця "Дослідження історії");
- "ігрова концепція" культури Й. Хейзінги (праця *Homo ludens*).

5. Поняття "цивілізація" є основою цивілізаційного підходу до аналізу соціодинаміки, сутність якого полягає в побудові такої типології суспільних систем, за якою періоди розвитку соціуму аналізують на основі виділення техніко-технологічних умов розвитку, що якісно відрізняються між собою, соціально-етнічних і соціально-психологічних особливостей тих

або інших регіонів планети. *Важливо підкреслити*, що значно поширені типології цивілізацій, у яких виділяють доіндустріальний, індустріальний і постіндустріальний періоди розвитку людства. У розвитку сучасної цивілізації можна спостерігати низку особливостей. Серед них слід назвати "діалог культур", взаємодію західної та східної цивілізацій і процес глобалізації.

Теми доповідей

1. Загальні філософські визначення культури. Основні концепції культури.
2. Форми культури. Національне та загальнолюдське в культурі.
3. Духовна культура (мистецтво, наука, релігія) як форма ціннісної єдності.
4. Основні аспекти співвідношення культури та цивілізації.
5. Філософія культури про історичні типи існування культури (на прикладі теорії М. Я. Данилевського, Л. М. Гумільова, О. Шпенглера, А. Тойнбі, К. Ясперса, П. О. Сорокіна або ін. на вибір).
6. Багатомірність культур і цивілізацій.
7. Особливості сучасної цивілізації та її характерні вияви: технологічна революція, інформаційне суспільство, глобалістика.
8. Філософія про завдання переходу від технологічної до антропогенної цивілізації.
9. Сутність, походження та основні типи глобальних проблем сучасності.
10. Основні футурологічні концепції.

Література: основна [1; 2; 6; 11; 21]; додаткова [25; 46; 50; 57; 60; 77; 84; 86; 87; 108; 109; 111].

Написання есе

Однією з форм самостійної роботи студента є підготовка есе (короткої творчої роботи обсягом 3 – 4 сторінки формату А4).

Есе є твором-роздумом, що висловлює індивідуальні враження, міркування з конкретного питання. Есе передбачає висловлення автором своєї точки зору, суб'єктивної оцінки предмета обговорення. У процесі

роботи над есе розвивають навички в самостійному творчому мисленні, уміння формулювати й аналізувати думки, аргументувати висновки. Написання есе передбачає поглиблену роботу з додатковою літературою, дає можливість творчого, оригінального осмислення матеріалу.

Есе має містити вступ, формулювання проблеми та її вирішення, висновки, що узагальнюють авторську позицію.

Тему есе розкривають шляхом порівняння, обґрунтування різних визначень, уявлень, напрямів та ін. В есе можна використовувати цитати з письмових творів і думки інших авторів, але із чітким зазначенням їхніх прізвищ і джерел, звідки взято цитату (думку) у виносках.

Цитати та думки інших авторів не можуть займати понад одну третину тексту.

Література, яку було використано для написання есе, наводять наприкінці окремим списком, відповідно до бібліографічних вимог.

Теми есе

1. Світоглядна спрямованість філософського знання.
2. Місце філософії в культурі.
3. Філософія як культура мислення.
4. Мій світогляд.
5. Сучасні філософські концепції свідомості та мислення.
6. Різноманіття думок і напрямів як фактор розвитку сучасної філософії.
7. Сучасний погляд на вчення софістів.
8. Філософські докази існування Бога.
9. Філософія науки.
10. Роздуми про людське буття в екзистенціалізмі.
11. Розуміння та інтерпретація в герменевтиці.
12. Феноменологія про роботу свідомості.
13. "Переоцінка цінностей" у філософії Ф. Ніцше.
14. "Постмодерні замальовки".
15. Вітчизняна філософія: класика та сучасність.
16. Філософські теорії космізму.
17. Сучасна філософська та наукова методологія.
18. Сучасна філософська та природознавчо-наукова картина світу.
19. Сучасна філософія та наука про духовно-практичне освоєння світу.

20. Значення досягнень науки та техніки у формуванні світогляду людини.
21. Синергетика – теорія самоорганізації.
22. Філософія творчості.
23. Вираження загальнолюдського знання в духовній культурі людства.
24. Феномен релігії в культурі.
25. Етика в сучасній культурі.
26. Чи є прогрес у культурі?
27. Філософія мови.
28. Філософські ідеї в сучасній художній літературі.
29. Філософські аспекти сучасного мистецтва.
30. Економіка в системі соціокультурних, наукових, морально-психологічних і релігійних відносин.
31. Власність (праця, гроші) як філософська проблема.
32. Діяльнісна концепція культури.
33. Теорії розвитку культур.
34. Теоретичні моделі суспільства.
35. Утопія як пошук ідеальної моделі суспільства.
36. Наука – фактор розвитку суспільства.
37. Філософія інформаційного суспільства.
38. Інформаційні системи, їхній вплив на світогляд людини.
39. Концепція сталого розвитку культури.
40. Світова цивілізація – нова парадигма розвитку.

Контрольні запитання для самодіагностики

Перелік запитань для студентів денної форми навчання

1. Що таке "філософія"? Предмет і місце філософії в системі світоглядного знання. Основні функції філософії.
2. Поняття та структура світогляду. Історичні типи світогляду.
3. Філософія Стародавньої Індії.
4. Філософія Стародавнього Китаю (конфуціанство, даосизм).
5. Антична філософія: особливості, періодизація та значення для формування європейської культури.
6. Досократівська філософія: винахід буття.
7. Філософія Сократа: відкриття людини.

8. Філософія Платона. Обрії метафізики.
9. Філософія Аристотеля: основні ідеї та їхній вплив на світову філософію.
10. Елліністична філософія: напрями та школи.
11. Основні проблеми середньовічної християнської філософії та основні етапи її розвитку.
12. Середньовічна суперечка про природу універсалій: реалізм, концептуалізм і номіналізм.
13. Філософське вчення Томаса Аквінського, його концепція подвійної істини.
14. Гуманістичний характер і основні напрями філософії епохи Відродження. Основні ідеї епохи Реформації.
15. Натурфілософія та соціальна філософія епохи Відродження.
16. Емпіризм і сенсуалізм Нового часу. Проблема наукового методу, вчення про людину та суспільство (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Лок, Дж. Берклі).
17. Раціоналізм Нового часу (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. В. Лейбніц).
18. Філософія епохи Просвітництва. Французьке Просвітництво (Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо).
19. Французький матеріалізм XVIII ст. Учення про матерію, пізнання, людину та суспільство (К. А. Гельвецій, П. А. Гольбах, Д. Дідро).
20. Трансцендентальний ідеалізм І. Канта.
21. Г. В. Ф. Гегель, його філософська система та метод.
22. Філософія Л. Фейєрбаха, її антропологічний характер.
23. Російська філософія XIX – початку XX ст. Головні риси й особливості.
24. Філософія марксизму: передумови виникнення, основні ідеї та їхній вплив на світову філософію й соціальну практику.
25. Ірраціоналістичний напрям сучасної філософії (А. Бергсон, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер).
26. Екзистенційна філософія та її основні ідеї.
27. Характерні риси й особливості герменевтики.
28. Фройдизм і неофройдизм (З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг, А. Адлер, Г. Маркузе).
29. Позитивізм: характерні риси й основні етапи розвитку.
30. Сучасна релігійна філософія: неотомізм, персоналізм, тейярдизм.
31. Основні напрями розвитку сучасної філософії (загальна характеристика).

32. Постмодерне філософування: витоки та настанови.
33. Філософія українського Відродження та Просвітництва.
34. Філософські погляди Г. С. Сковороди та їхній вплив на розвиток вітчизняної філософії.
35. Українська філософія XIX – XXI ст.: основні тенденції та напрями.
36. Філософський зміст категорії буття та його головні форми. Типи онтології.
37. Основні онтологічні філософські категорії. Простір і час як модуси існування світу.
38. Філософське вчення про матерію. Властивості та структура матерії.
39. Рух як спосіб існування матерії та його форми. Взаємозв'язок основних форм руху.
40. Простір і час як форми існування матерії. Загальні та специфічні властивості простору й часу.
41. Проблема свідомості у філософії. Різноманітність тлумачень проблеми свідомості у класичній і сучасній філософії.
42. Сутність та основні компоненти свідомості. Самосвідомість.
43. Структура та функції свідомості.
44. Діалектика: її історичні форми та особливості. Об'єктивна та суб'єктивна діалектика.
45. Категорії та принципи діалектики.
46. Закони діалектики.
47. Метафізична концепція розвитку як класична альтернатива діалектики.
48. Пізнання як предмет філософського аналізу. Сутність та структура пізнавального процесу.
49. Сутність агностицизму та його історичні форми.
50. Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу. Поняття практики. Форми та рівні практичної діяльності. Функції практики.
51. Форми чуттєвого пізнання та взаємозв'язок між ними.
52. Раціональне пізнання, його особливості та форми.
53. Проблема істини, види істини. Істина та хибність (помилковість). Критерії істини.
54. Наукове пізнання, його структура та рівні.
55. Поняття методу. Класифікація методів наукового пізнання та їхня характеристика.

56. Логіка наукового дослідження та його етапи (факт, проблемна ситуація, проблема, гіпотеза, доведення, концепція, теорія).

57. Філософія суспільства. Розвиток поглядів на суспільство в історії філософії.

58. Сучасні концепції суспільного розвитку: постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства, індивідуалізованого суспільства, неопатримоніального суспільства.

59. Суспільство як система. Соціальна структура суспільства. Типологія соціальних відносин.

60. Поняття соціального інституту. Різновиди соціальних інститутів і їхня характеристика.

61. Діяльність як специфічний засіб існування соціального. Основні елементи та сфери соціальної діяльності.

62. Сфери (підсистеми) суспільного життя (економічна, соціальна, духовна, політична).

63. Економіка в системі суспільних відносин.

64. Суспільні закони, їхні особливості, класифікація та механізм дії.

65. Основні футурологічні концепції. Завдання переходу від технологічної до антропогенної цивілізації.

66. Сутність, походження та основні типи глобальних проблем сучасності.

67. Проблема людини в історії філософської думки.

68. Основні концепції походження людини (космічна, релігійна, еволюційна).

69. Основні концепції сутності людини (біологізаторські, соціологізаторські, спіритуалістичні).

70. Антропосоціогенез, його сутність і комплексний характер.

71. Проблема сенсу життя людини. Основні способи обґрунтування сенсу життя.

72. Зміст понять: людина, індивід, особистість. Поняття статусу й ролі.

73. Особистість як соціальна характеристика людини, її внутрішня структура, фактори розвитку. Типологія особистостей.

74. Проблема свободи та відповідальності людини, їхня взаємна обумовленість.

75. Духовне життя суспільства: поняття, сутність, структура.

76. Суспільна свідомість і її структура. Рівні суспільної свідомості. Суспільна психологія та суспільна ідеологія.

77. Форми суспільної свідомості, критерії їхнього розрізнення та взаємодія.
78. Культура як специфічна соціальна реальність. Структура та функції культури.
79. Східна й західна моделі культури, їхні характерні риси та взаємовпливи.
80. Предмет, структура та функції філософії історії.
81. Сучасні напрями філософії історії (онтологічний, гносеологічний, аксіологічний, технократичний).
82. Формаційний підхід до розуміння історії як варіант моністичного тлумачення історичного процесу.
83. Концепція локальних цивілізацій (М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, П. О. Сорокін): сутність та особливості.
84. Проблема сенсу історії (К. Ясперс, Ф. Фукуяма).
85. Ідея історичного прогресу. Критерії прогресу.

Перелік питань для студентів заочної форми навчання

1. Філософія як теоретичне ядро світоглядного знання.
2. Специфіка та різноманіття філософського знання.
3. Структура й основні функції філософії.
4. Специфіка філософського знання Стародавнього Сходу.
5. Особливості виникнення та розвитку філософії у Стародавній Греції.
6. Натурфілософія в ранньогрецькій філософії.
7. Класична антична філософія (Сократ, Платон, Арістотель).
8. Елліністична філософія.
9. Соціально-історичні та духовні умови розвитку філософії епохи Середньовіччя.
10. Патристика як історична форма філософствування. Філософські погляди Августина Аврелія.
11. Схоластика (Томас Аквінський). Суперечка номіналізму та реалізму.
12. Антропоцентризм і гуманізм як домінанти філософського мислення доби Відродження.
13. Натурфілософія та соціальна філософія епохи Відродження.
14. Особливості розвитку філософії та науки в Новий час.

15. Емпіризм і раціоналізм – основні напрями філософії Нового часу (Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. В. Лейбніц).
16. Основні принципи, ідеї та концепції філософії Просвітництва.
17. Німецька класична філософія: загальна характеристика (гносеологічна концепція І. Канта, філософська система Г. Гегеля).
18. Філософія марксизму про суспільство та його історичний розвиток. Неомарксизм.
19. Особливості та досягнення української філософської думки.
20. Соціокультурні та наукові умови розвитку сучасної філософії.
21. Основні напрями сучасної філософії (загальна характеристика).
22. Основні онтологічні проблеми та концепції буття.
23. Сучасна філософська та природознавчо-наукова картина світу.
24. Простір і час як модуси існування світу.
25. Філософська антропологія. Філософія про природу та сутність людини.
26. Історико-філософські концепції свідомості. Структура свідомості.
27. Свідомість, мислення та мова.
28. Основні гносеологічні концепції в історії філософії.
29. Загальні рівні пізнання (чуттєвий, раціональний, ірраціональний).
30. Особливості та підрівні чуттєвого пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення).
31. Підрівні раціонального пізнання (поняття, судження, умовивід).
32. Структура науки. Особливості, рівні та форми наукового пізнання.
33. Основні концепції істини, критерії істинності. Пізнання та практика.
34. Основні методи наукового пізнання.
35. Історико-філософські форми діалектики. Закони, принципи та категорії діалектики.
36. Альтернативні концепції розвитку. Синергетика.
37. Основні концепції суспільства у філософії.
38. Суспільний прогрес: сутність і критерії.
39. Технологічні, фінансові, наукові та соціокультурні засади економіки.
40. Економіка в системі суспільних відносин.
41. Основні проблеми традиційної та сучасної етики.
42. Етичні проблеми економічної діяльності.
43. Філософія релігії. Світоглядний і науково-пізнавальний аспекти релігії.
44. Значення релігії в сучасній культурі.

45. Основні філософські визначення та концепції культури.
46. Форми культури. Національне та загальнолюдське в культурі.
47. Складові духовної культури людства.
48. Інформаційне суспільство.
49. Універсальна концепція сталого розвитку.
50. Сутність, походження й основні типи глобальних проблем сучасності.

Підготовка до семестрового екзамену

Завданням екзамену є перевірка розуміння студентом програмного матеріалу загалом, взаємозв'язків між окремими розділами, здатності до творчого використання накопичених знань, уміння формулювати своє ставлення до певної проблеми тощо. Семестровий екзамен спрямовано на визначення рівня знань та ступеня опанування студентами компетентностей, передбачених кваліфікаційними вимогами.

Екзаменаційний білет складається з чотирьох завдань: він містить два стереотипних, одне діагностичне та одне евристичне завдання.

Приклади стереотипних завдань:

1. Доберіть парну категорію діалектики:

Випадковість – ...

Якість – ...

Сутність – ...

Можливість – ...

Зміст – ...

2. Які ідеї характерні для Модерну, а які для постмодерну:

а) ідея суспільного прогресу;

б) світ – це гіпертекст;

в) усе розумне є дійсним, а все дійсне – розумним;

г) людина – природний автомат;

д) людина – машина бажань.

Приклад діагностичного завдання:

1. Назвіть закони діалектики та приклади їхньої дії.

Евристичні завдання потребують розгорнутої відповіді. Студенти заздалегідь отримують перелік евристичних завдань для підготовки.

Перелік евристичних завдань

1. У чому велич постаті Сократа?
2. Наведіть приклади логічних доказів буття Бога та надайте їм власну оцінку.
3. Принципи якої філософської системи вам більш до вподоби: раціоналізму Г. Ф. Г. Гегеля чи ірраціоналізму А. Шопенгауера? Чому?
4. У чому, на вашу думку, полягає особливість і важливість античної філософії для світової культури та цивілізації?
5. Який образ Бога сповідує християнство? Які риси відрізняють його від богів інших релігій?
6. Представники скептицизму вважають істинну картину світу недосяжною для розуму людини. Чим можна пояснити таку позицію? Чи згодні ви з нею? Відповідь аргументуйте.
7. Які риси християнства сприяли розвитку новоєвропейської науки? У чому, на ваш погляд, полягають суперечності між сучасною наукою та релігією, а навколо чого вони можуть об'єднатися?
8. Які загрози та ризики може мати філософське знання?
9. У чому полягає зв'язок між кризовими явищами ХХ – ХХІ ст. і головними світоглядними ідеями ХVІІ – ХVІІІ ст.?
10. Що спільного, а що відмінного між культурою та цивілізацією?
11. Поміркуйте над етичним ученням І. Канта. Із чим ви погоджуєтеся, а що заперечуєте?
12. Що філософія може дати кожній людині?
13. Чому людина не зможе задовольнитися виключно позитивістським світоглядом?
14. Укажіть найвідоміші теорії походження релігії та визначте своє особисте ставлення до них.
15. Чи згодні ви з тим, що проект Просвітництва зазнав краху? Відповідь обґрунтуйте.
16. Що спричинило критику класичного розуміння людини як автономного суб'єкта? Прокоментуйте постмодерністську концепцію "смерті суб'єкта".
17. У чому виявив себе імморалізм учення Ф. Ніцше? Як ви ставитеся до заборони його творів за радянських часів?

18. Поясніть вислів Б. Спінози: "Свобода – це усвідомлена необхідність". Яким є ваше власне розуміння людської свободи та її меж?

19. Якими є витoki та головні ознаки ідеалістичного та матеріалістичного світоглядів?

20. Г. В. Ф. Гегель стверджував: "Усе дійсне є розумним, усе розумне – дійсним". Чи погоджуєтесь ви із цим? Обґрунтуйте відповідь. Чи існують альтернативні погляди?

21. Проаналізуйте переваги та недоліки сучасного інформаційного суспільства.

22. Які загрози для прав і свобод людини виникають в інформаційному суспільстві?

23. Чому у філософії немає остаточної відповіді на запитання: "Що таке "людина"?" Як би ви відповіли на це питання? Назвіть суттєві ознаки людини, спираючись на головні антропологічні концепції.

24. "Світ ловив мене, але не спіймав" – що мав на увазі Г. С. Сковорода?

25. Що спричинило критику класичного розуміння людини як автономного суб'єкта? Прокоментуйте постмодерністську концепцію "смерті суб'єкта".

26. Чому, на вашу думку, виникли жанри соціальної утопії та анти-утопії? Проаналізуйте одну з моделей ідеального суспільства.

27. Що спільного, а що відмінного між філософією Конфуція та Сократа?

28. У. Еко, характеризуючи сучасну соціокультурну ситуацію, стверджував: "Середні віки вже почалися". Чи погоджуєтесь ви з його розумінням сучасної культури? У чому можна побачити паралелі з епохою Середньовіччя?

29. Які витoki має мораль? Як співвідносяться мораль і релігія?

Глосарій

Агностицизм (від грец. *a* – не, *gnosis* – знання) – це філософське вчення, яке цілком або частково заперечує можливість достовірного пізнання сутності дійсності.

Аксіологія (від грец. *axia* – цінність і *logos* – учення) – це філософська дисципліна, що займається дослідженням цінностей як смислотвірних

підстав людського буття, які задають спрямованість і вмотивованість людського життя, діяльності та конкретних діянь і вчинків.

Антропоцентризм – це філософське вчення, згідно з яким людина є центром Всесвіту та метою всіх подій, які в ньому відбуваються, що вона створена Богом "за Своїм образом і подобою".

Атеїзм (від грец. *atheos* – *безбожний*) – це світогляд, який характеризується відсутністю віри в існування будь-яких богів, духів, інших "потойбічних" істот тощо. Атеїзм протиставляють вірі в існування надприродного – теїзму у формі багатобожжя (політеїзму) або єдинобожжя (монотеїзму). Деяким релігіям (наприклад, буддизму) притаманна відсутність віри в персоніфікованого бога. Інколи такі релігії називають атеїстичними.

Біологічний редукціонізм – це ідея, згідно з якою соціальні явища або соціальна поведінка можуть бути зведені до біологічного стану або багато в чому пояснюватися ним. Ця ідея виникає, зазвичай, у ході суперечки про інтелект, коли заявляють, що інтелектуальні здібності будь-якої людини визначаються, переважно, генетичними факторами.

Біосоціальність – це поєднання біологічної та соціальної основи. Людина є частиною природи, але, водночас, дуже міцно зв'язана із суспільством. Філософи називають природу людини бінарною та визначають саму людину як біосоціальну істоту, яка володіє свідомістю, мовою, мисленням і здатна створити знаряддя праці та користуватися ними.

Біхевіоризм – це напрям у психології, який визнає своїм предметом не свідомість людей, а їхню поведінку як реакцію на зовнішні подразнення.

Буття – це філософське поняття, що концептуалізує наявність предметів та явищ (самих собою або у свідомості), а не їхній змістовий аспект; синонім поняття "сущє".

Відображення – це загальна властивість матерії, яка виявляється у здатності матеріальних систем відтворювати визначеність інших матеріальних систем у формі зміни власної визначеності у процесі взаємодії з ними.

Відчуження праці – це процес перетворення діяльності людей та її результатів у самотійну, ворожу й панівну силу. К. Маркс виокремлював чотири види відчуження: від процесу праці, від продукту праці, від своєї власної сутності та людей один від одного.

Відчуття – це психічний пізнавальний процес, який полягає у відображенні окремих властивостей, предметів та явищ навколишнього світу.

Віра – це сприйняття людиною чого-небудь (тверджень, свідчень, фактів тощо) як істинних, правдивих, іноді без попередньої перевірки на основі тільки внутрішнього, суб'єктивного переконання, що не потребує більше ніяких доказів. Віра в людському суспільстві існує у вигляді тих чи інших віровчень (релігій, світоглядів, ідеологій, концепцій).

Гедонізм (від грец. *hedone* – задоволення) – це етичний напрям, що розглядає чуттєву радість, задоволення, насолоду як мотив, мету або доказ моральної поведінки. Тобто основою природи людини є її прагнення до насолоди, а тому всі цінності та орієнтації діяльності мають бути підпорядковані або зведені до насолоди як справжнього вищого блага.

Глобалізація – це процес становлення єдиного взаємозалежного світу, у якому народи не відділені один від одного звичними протекціоністськими бар'єрами та межами, які одночасно й перешкоджають їхньому спілкуванню, й охороняють їх від неупорядкованих зовнішніх впливів.

Глобальний – це такий, що поширюється на всю земну кулю; усе-світній; усебічний, повний; загальний, універсальний.

Гносеологія – це вчення про можливість пізнання людиною предметів і явищ дійсності, їхніх властивостей, зв'язків і відношень, про джерела, шляхи, методи, форми та закономірності пізнавального процесу.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський) – це система світогляду, основу якого становить захист гідності й самоцінності особистості, її свободи та права на щастя, благо людини вважають критерієм оцінювання соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відносин між людьми.

Динаміка культури – це поняття, яке характеризує процеси змін усередині культури та взаємодіях культур, а також типової моделі взаємодії людей у суспільстві, яким притаманні такі риси, як цілісність, наявність упорядкованих тенденцій і спрямований характер трансформації.

Діалектика – у початковому значенні – це мистецтво полеміки, логічний метод установлення істини шляхом виявлення й подолання суперечностей; у сучасному філософському трактуванні – учення про найзагальніші універсальні закони розвитку як саморозвитку, витоком якого є суперечність.

Дуалізм (від лат. *dualis* – подвійний) – це філософське вчення, протилежне монізму, яке виходить із визнання рівноправними, такими,

що не зводяться одне до одного, двох субстанцій, основ: духу і матерії, ідеального та матеріального.

Духовна культура – це сфера людської діяльності, що охоплює різні боки духовного життя людини та суспільства. Духовна культура містить форми суспільної свідомості (політичну, правову, моральну, естетичну, релігійну, науку й філософію) і втілення їх у літературні, архітектурні та інші пам'ятки людської діяльності. До неї належать освіта, виховання, мова і писемність, фольклор, народне мистецтво та ін.

Духовна сфера суспільного життя – це надзвичайно широке поняття, що містить багатогранні процеси, явища, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей; це сукупність ідей, поглядів, почуттів, уявлень людей, процес їхнього виробництва, поширення, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини. Духовне життя суспільства охоплює світ ідеального (сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій) разом із його носіями – соціальними суб'єктами – індивідами, соціальними групами, народами, етносами.

Евдемонізм (від грец. *eudamonia* – блаженство, щастя) – це етичний напрям, який стверджує щастя, блаженство як мотив та мету всіх людських прагнень. У межах евдемонізму, що розвинувся із системи принципів античного розуміння життя, постулювався нерозривний зв'язок між чеснотою та щастям, що досягаються людиною і (як наслідок) її найближчим оточенням за допомогою всебічного розвитку власної особистості у єдності її духовної та тілесної основи.

Екзистенція – це поняття, яке тлумачать як людське "Я" в контексті існування особистості. Це вроджена властивість людської сутності, екзистенціалісти вважають людське буття відірваним від соціуму і його зв'язків, маючи на увазі індивідуально-психічні особистісні властивості та зводячи до Абсолюту розуміння людської особистості як окремого індивідуума. Зазначений термін був уведений С. К'єркегором, який є одним з основоположників екзистенціальної філософії.

Економіка – це господарська діяльність суспільства, а також сукупність відносин, що складаються в системі виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Економічна культура – це комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізують в економічній сфері суспільства та пов'язані з економічною діяльністю.

Економічна людина (*Homo economicus*) – це сукупність економічних потреб, інтересів, цілей індивіда, органічне поєднання в ньому рис працівника та власника.

Економічний детермінізм – це концепція, згідно з якою розвиток суспільства обумовлений розвитком суспільного способу виробництва (продуктивних сил і виробничих відносин), а надбудовні відносини (політичні, правові, культурні та ін.) позбавлені фундаментального характеру.

Економічний лібералізм – це ідеологія, що є складовою частиною класичного лібералізму. Згідно з нею політична свобода й соціальна справедливість невіддільні від економічної свободи, тому необхідно підтримувати ідею вільного ринку, максимальної свободи торгівлі та конкуренції.

Елітарна культура – це культура, зорієнтована на потреби певної (елітарної, вищої в тому чи іншому розумінні) частини суспільства. Елітарна культура відрізняється вищим загальним рівнем, духовністю чи особливою досконалістю, вишуканістю та розрахована на обмежене, обране коло людей.

Епістемологія (від грец. *episteme* – знання) – це галузь філософії, що вивчає проблеми природи пізнання, ставлення знання до реальності, досліджує загальні передумови пізнавального процесу, з'ясовує умови його істинності.

Естетична свідомість – це форма суспільної свідомості, через яку здійснюють художнє освоєння дійсності, відображають та виражають естетичні почуття, оцінки, смаки тощо.

Есхатологія (від грец. *eshaton* – кінець) – це розділ теології та філософії, що становить систему поглядів і вірувань про кінець світу, а також про долю людства та Всесвіту після нього. Есхатологічні уявлення наявні в багатьох релігійно-філософських і світоглядних системах Землі. Іудаїзм, християнство та іслам мають власну есхатологічну концепцію: "Страшний суд".

Етика (від грец. *ethos* – вдача, звичай, характер, спосіб мислення) – це філософська дисципліна, об'єктом вивчення якої є мораль і моральність.

Етичний релятивізм (від лат. *relativus* – відносний) – це філософське уявлення про те, що правильне і неправильне, гарне і погане є не абсолютними, а змінними, відносними категоріями, залежними від конкретної особистості, обставин або соціальної ситуації.

Зняття (заперечення заперечення) – це момент переходу об'єкта в нову якість, у якій зберігаються елементи та властивості його попереднього (вихідного) якісного стану, таким чином, забезпечується спадкоємність розвитку.

Ідеалізм – це загальне позначення філософських учень, які стверджують, що свідомість, мислення, психічне, духовне є первинним, а матерія, природа, фізичне – вторинним.

Індивідуальність (від лат. *individuitas* – неподільність) – це сукупність своєрідних особливостей та певних властивостей людини, які характеризують її неповторність і виявляються в рисах характеру, у специфіці інтересів.

Індустріальне суспільство – це позначення стадії розвитку суспільства, що змінює традиційне, аграрне. Індустріальне суспільство характеризується розвитком розподілу праці, масовим виробництвом товарів, машинізацією й автоматизацією виробництва, розвитком засобів масової комунікації, сфери послуг, високою мобільністю та урбанізацією, зростанням ролі держави в регулюванні соціально-економічної сфери.

Інформаційне суспільство – це концепція постіндустріального суспільства; нова історична фаза розвитку цивілізації, у якій головними продуктами виробництва є інформація та знання. Відмінними рисами інформаційного суспільства є: збільшення ролі інформації та знань у житті суспільства; створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Істина – це відповідність знання про об'єкт самому об'єкту.

Креаціонізм (від англ. *creationism*) – це віра в те, що світ, людина та різні форми життя на Землі створені вищою, надприродною силою. Креаціонізм не є цілісною доктриною – існує багато різновидів креаціонізму з різними уявленнями про час акту творіння й різним ставленням до сучасних наукових поглядів на біологічну та геологічну еволюцію.

Культура (від лат. *cultura* – обробляти, опрацьовувати, удосконалювати, поліпшувати) – у широкому розумінні – це історично визнаний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який полягає у типах і формах організації життя та діяльності людей, у їхніх взаємовідносинах, а також у створенні ними матеріальних і духовних цінностей.

Культурні універсалії – це своєрідні інваріанти розвитку, елементи культури; це такі норми, цінності, правила, традиції та властивості, які притаманні всім культурам, незалежно від географічного місця, історичного часу й соціального устрою суспільства. Універсалії культури забезпечують відтворення способу життя людини цієї культури з покоління в покоління.

Культурогенез – це процес зародження культури людства, пов'язаний зі становленням і розвитком знаряддевої, комунікаційної та семантичної діяльності.

Людина – це головна тема філософії, центральна проблема всіх філософських шкіл і напрямів, невичерпна, з огляду на свою нескінченну складність.

Масова культура – це явище культури ХХ ст., породжене науково-технічною революцією, урбанізацією, руйнуванням локальних спільностей та розмиванням територіальних і соціальних кордонів; поширюють за допомогою засобів масової інформації. Масова культура є культурою щоденного життя, розрахованою на доступність широким верствам населення, знижений рівень сприйняття, розважальність.

Матеріалізм – це один з основних напрямів філософії, який у вирішенні основного питання філософії стверджує, що буття, природа, матеріальне є первинним, а дух, свідомість, ідеальне – вторинним.

Матеріальна культура – це частина загальної культури, яка є сукупністю матеріальних цінностей, створених творчою працею людей, й охоплює сферу матеріальної діяльності людини, економічні відносини, які розвиваються, а також її результати, раціональне ставлення людини до природи, ступінь практичного використання людиною сил та багатств природи.

Матеріальна сфера суспільного життя – це цілісна система всіх видів виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг, необхідних для життєдіяльності людей, що охоплює різні види підприємств і власності, різні типи економічної діяльності (виробничої, фінансової, торгової та ін.), різні типи економічних відносин між окремими індивідами та різними спільнотами (колективами, об'єднаннями тощо).

Метафізика – це вчення про перші незмінні сутності, засади всього суцього, які недоступні досвідному знанню, а відкриваються лише розумові або інтуїції.

Міра – це певний кількісний інтервал властивостей, у межах якого може існувати ця якість; рамки, у межах яких кількісні зміни не приводять до суттєвих якісних перетворень предмета.

Міфологічний світогляд – це погляди, уявлення, переконання, ідеали стародавньої людини про світ загалом та своє місце в ньому, що містяться в міфах, казках, героїчних епосах, легендах, історичних переказах.

Мораль (від лат. *moralis* – моральний) – це сукупність правил і норм поведінки людей щодо один одного та суспільства. Має історичний характер, розвивається разом із суспільними відносинами.

Моральний ідеал – це уявлення людей про досконалу особистість, що втілює в собі кращі моральні якості та є зразком для наслідування, еталоном поведінки, метою, на досягнення якої мають бути спрямовані зусилля людини.

Несвідоме – це вся сукупність змісту психічного життя, не доступного безпосередньому усвідомленню. Це поняття в широкому сенсі містить усі психічні явища поза сферою свідомості – ті змісти психічного життя, про наявність яких людина або не підозрює в певний момент, або не знає упродовж тривалого часу, або взагалі ніколи не знала.

Нігілізм (від лат. *nihil* – ніщо) – це принцип, що характеризує ставлення людини до моральних цінностей суспільства; реалізується в запереченні загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм, культури тощо.

Об'єкт пізнання – це фрагмент (частина) об'єктивної реальності (соціальної, природної, правової тощо), який включений у людську діяльність і пізнання.

Онтологія (від грец. *ontos* – суще і *logos* – слово, поняття, учення) – це вчення про буття як таке; розділ філософії, у якому вивчають фундаментальні принципи, загальні сутності та категорії сущого.

Особистість – це поняття, створене для відображення соціальної природи людини, розгляду її як індивіда, як суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контексті соціальних відносин, спілкування та предметної діяльності.

Персоналізм (від лат. *persona* – особа) – це релігійно-ідеалістична течія в сучасній філософії, яка розглядає особу як первинну реальність і найвищу духовну цінність, а світ – як вияв творчої активності верховної особи – Бога.

Поняття – це така форма мислення, у якій відображуються найбільш загальні, чуттєві та необхідні ознаки, властивості, якості різних речей і явищ та їхні взаємовідносини.

Постіндустріальне суспільство – це позначення нової стадії суспільного розвитку, наступного за індустріальним суспільством. Провідну роль у ньому відіграють сфера послуг, яка починає переважати над виробництвом товарів, наукові знання і, відповідно, університетська освіта, наукові дослідження та розробки. Політика базується на теоретично обґрунтованих способах розроблення та ухвалення рішень. Зростає роль держави в контролі за технологічними й соціально-економічними змінами.

Прагматизм (від грецьк. *pragma* – дія) – це напрям моральної філософії, поширений у США, що розглядає дію, доцільну діяльність як найбільш яскраву властивість людської сутності. Практика в розумінні послідовників цього напрямку – це критерій істини та смислової значущості.

Практика – це матеріальна, чуттєво-предметна, цілевстановлювальна діяльність людини, спрямована на зміну та пристосування природного й соціального середовища до потреб суспільства.

Прогрес суспільства – це тип, напрям розвитку, який характеризується переходом від нижчих до вищих, більш досконалих форм, що виражається у їхній більш високій організації, адаптації до середовища, зростанні еволюційних можливостей тощо.

Реальність – це філософський термін, який означає те, що існує насправді.

Релігійний світогляд – це уявлення, погляди, переконання й ідеали розподілу світу на поцейбічний, тобто земний, природний, що сприймається органами чуття, і потойбічний – небесний, надприродний, надчуттєвий, який треба сприймати на віру.

Релігія (від лат. *religi* – зв'язок) – це віра, особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних і моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини. У широкому розумінні, як суспільний інститут, релігія – це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона включає до свого складу звичаї, обряди, правила життя та поведінки людей. Вивченням релігії займається наука релігієзнавство.

Розвиток – це спрямована та незворотна якісна зміна.

Рух – це будь-які зміни, які відбуваються у Всесвіті; спосіб існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього суцього.

Самосвідомість – це окрема форма реального явища – свідомості. Самосвідомість передбачає виокремлення та вирізнення людиною своєї сутності, свого "Я" з усього того, що є навколо неї.

Свідомість – це одне з основних понять філософії, психології та соціології, яке означає вищий рівень відображення об'єктивної дійсності, притаманний лише людині. Свідомість – продукт суспільно-історичного розвитку, функціональна властивість мозку, ідеальне відображення дійсності, регулятор цілеспрямованої діяльності людини.

Світогляд – це сукупність поглядів, оцінок, принципів, переконань та ідеалів, що відображають найзагальніше бачення й розуміння світу, місце людини в ньому та разом із тим життєвих позицій і програм поведінки людей, їхніх учинків.

Секуляризм (від лат. – *saecularis*) – атеїстичне відвернення від релігії як такої в суспільстві, сім'ї, політиці тощо. Принцип світськості. Зменшення ролі релігії в політичному, соціальному й особистому житті.

Система – це цілісна сукупність елементів, які настільки тісно пов'язані один з одним, що виступають щодо навколишніх умов та інших систем як єдине ціле.

Соціальна структура – це форма організації суспільства, що склалася історично та становить певну форму стійких зв'язків, відносин, які виникли на їхній основі, соціальних груп та інститутів, які забезпечують цілісність суспільства, збереження його властивостей у разі впливу на нього різних внутрішніх і зовнішніх факторів.

Соціальна філософія – це розділ філософії, який описує якісну своєрідність суспільства, його закони, соціальні ідеали, генезис і тенденції розвитку, перспективи та логіку соціальних процесів.

Соціальний лібералізм – це різновид лібералізму, який допускає втручання держави в економічні процеси для відновлення соціальної справедливості.

Соціальний простір – це один із видів простору (разом із фізичними та ін.); багатовимірний простір соціальних процесів, соціальних відносин, соціальних практик, соціальних позицій і соціальних сфер, функціонально взаємопов'язаних між собою.

Соціальний час (час людського буття) – це колективний час, універсалія культури, зміст якої лежить в основі концептуального часу, що конститується у феномені історії як усвідомленої процесуальності соціального життя.

Сприйняття – це така форма чуттєвого пізнання, коли у свідомості людини відбувається цілісне відображення зовнішнього матеріального предмета з усією сукупністю його властивостей, якостей, сторін, відображених у відчуттях.

Суб'єкт пізнання – це той, хто діє, впливає на об'єкт.

Судження – це така форма мислення, у якій, завдяки зв'язку понять, щось стверджується або заперечується.

Суперечність – це взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін і тенденцій предметів та явищ, які перебувають у внутрішній єдності та взаємопроникненні, є джерелом розвитку.

Суспільні відносини – це різноманітні, властиві суспільству зв'язки, що встановлюються між соціальними групами, а також усередині них. Суспільні відносини – це найважливіша специфічна ознака суспільства і разом із тим те, що робить суспільство системою, об'єднує індивідів та їхні розрізнені дії у єдине ціле.

Суспільство – у широкому розумінні – це відокремлена від природи частина матеріального світу, що становить історично розвинену форму життєдіяльності людей, основою якої є людська праця, суспільне виробництво.

Сутність – це система найбільш значущих внутрішніх властивостей предмета.

Теїзм – це релігійне або філософське переконання існування найвищої, надсвітової істоти (Бога), яка створила світ, його підтримує та ним керує.

Теологія (від грец. *theos* – Бог та *logos* – слово) – це вчення, предметом пізнання якого є Бог і все що з ним пов'язане. Одним з основних методів теології з найдавніших часів і до нашого часу залишається дослідження й осмислення священних текстів відповідних віровчень, а також коментарів до них, які були зроблені відомими богословами в різні часи.

Техніка – це сукупність штучних, взаємопов'язаних засобів праці, спрямованих на перетворення природи, із метою виробництва матеріальних і духовних благ та користування ними.

Технологічний детермінізм – це методологічний принцип, сутність якого становить тлумачення історичного прогресу суспільства як безпосереднього наслідку прогресу науки та техніки.

Трансценденція (від лат. *transcendens* – переступити, який виходить за межі) – у широкому розумінні – це вихід за власні межі; у метафізиці – це перехід зі сфери можливого досвіду (природи) у сферу, яка лежить по той його бік.

Утилітаризм (*utilitarismus*; від лат. *utilis* – корисний) – це етичний напрям, який уважає, що метою людських вчинків мають бути користь, благополуччя, незалежно від того, ідеться про індивіда чи про суспільство. Походження моральних норм утилітаризм виводить, принаймні частково, із міркувань користі.

Уявлення – це чуттєвий образ тих предметів, які колись безпосередньо діяли на органи чуття, а потім відтворилися за "відбитками", які збереглися в мозку, за умов відсутності самого предмета.

Феноменологічна редукція – це одне із центральних понять феноменології Гуссерля, пов'язане із процесом звільнення свідомості від натуралістичної установки, згідно з якою речі існують незалежно від нас.

Філософія культури (культурфілософія) – це розділ філософського знання, головною метою якого є пояснення сутності, специфіки культури, її взаємовідносин із природою й суспільством; аналіз генезису та найзагальніших законів культури.

Філософська антропологія – це розділ філософії, у якому вивчають людину, її відмінність від інших живих істот, її місце в Універсумі, особливості й сенс її існування та світосприйняття.

Філософський світогляд – це теоретичне світорозуміння, висунення на перший план інтелектуальних аспектів відображення необхідності в розумінні світу і людини з позицій знання та науки.

Фундаменталізм (від лат. *fundamentum* – основа) – це загальна назва вкрай консервативних філософських, моральних і соціальних течій. Термін "фундаменталізм" уперше був ужитий у християнському світі для позначення консервативного руху у євангелічній церкві США. Фундаменталізм часто є реакцією на процеси глобалізації та секуляризації, які відбуваються в сучасному суспільстві.

Цивілізація – це людська спільнота, яка упродовж певного періоду часу (у процесі зародження, розвитку, загибелі чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності й ідеали, ментальність (світогляд).

Явище – це зовнішній вигляд речі, те, як її сприймають, завдяки органам чуттів.

Рекомендована література

Основна

1. Андрущенко В. Вступ до філософії. Великі філософи : навч. посіб. / В. Андрущенко. – Харків : ТОВ "РИФ", 2005. – 512 с.
2. Бичко І. Філософія. Курс лекцій : навч. посіб. / І. Бичко, В. Табачковський. – Київ : Либідь, 1993. – 576 с.
3. Валуйський О. О. Практикум з філософії / О. О. Валуйський. – Київ : КНТЕУ, 2003. – 243 с.
4. Горський В. С. Історія української філософії / В. С. Горський. – Київ : Наукова думка, 1996. – 286 с.
5. Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал / А. Горц ; пер. с нем. и фр. М. М. Сокольской. – Москва : Изд. Высшей школы экономики, 2010. – 208 с.
6. Губерський Л. В. Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко. – 3-тє вид., стер. ; за ред. І. Ф. Надольного. – Київ : Вікар, 2003. – 457 с.
7. Гуревич П. С. Основы философии / П. С. Гуревич. – Москва : Гардарики, 2000. – 438 с.
8. Данильян О. Г. Философия : учебник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Москва : Изд. "Эксмо", 2005. – 512 с.
9. Зотов А. Ф. Философия : учебник / А. Ф. Зотов ; под ред. А. Ф. Зотова, В. В. Миронова, А. В. Разина. – 6-е изд., перераб. и доп. – Москва : Проспект, 2005. – 480 с.
10. Ільїн В. В. Філософія : підручник : у 2-х ч. / В. В. Ільїн, Ю. І. Кулагін. – Київ : Альтерпрес, 2002. –
Ч. I. Історія розвитку філософської думки. – 2002. – 464 с.
Ч. II. Актуальні проблеми сучасності. – 2002. – 480 с.
11. Канке В. А. Философия / В. А. Канке. – Москва : Логос, 2002. – 344 с.
12. Кузнецов В. Г. Философия : учебник / В. Г. Кузнецов, И. Д. Кузнецова, В. В. Миронов. – Москва : Инфра-М, 2004. – 528 с.
13. Миронов В. В. Философия : учебник для вузов / В. В. Миронов ; под общ. ред. В. В. Миронова. – Москва : Норма, 2005. – 928 с.
14. Панин А. В. Философия : учебник / А. В. Панин, П. В. Алексеев. – 3-е изд., перераб. – Москва : ТК "Велби" ; Проспект, 2005. – 608 с.

15. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – Київ : Каравела ; Львів : Новий світ-2000, 2002. – 539 с.
16. Подольська Є. А. Філософія : підручник / Є. А. Подольська. – Київ : Фірма "Інкос", Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.
17. Причепій Є. М. Філософія / Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький. – Київ : Видавничий центр "Академія", 2001. – 576 с.
18. Радугин А. А. Философия / А. А. Радугин. – Москва : Центр, 2001. – 272 с.
19. Философия. Практикум (тексты, творческие задачи, логические упражнения, тесты, словари) : учеб.-метод. пособ. / К. В. Кислюк, О. Н. Кузь, И. В. Тарасенко и др. – Харьков : ИД "ИНЖЭК", 2007. – 392 с.
20. Харин Ф. А. Философия : учебник для студентов вузов / Ф. А. Харин ; под общ. ред. Ю. А. Харина. – Минск : ТетраСистемс, 2006. – 448 с.
21. Чешко В. Ф. Філософія. Релігієзнавство. Логіка (теоретичний курс) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Ф. Чешко ; під ред. В. Ф. Чешко. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2008. – 560 с.

Додаткова

22. Аблеев С. Р. Философия в схемах и таблицах : учеб. пособ. для вузов / С. Р. Аблеев. – Москва : Высшая школа, 2004. – 207 с.
23. Аврелий Августин. Исповедь / Августин Аврелий. – Москва : Канон+ ; ОИ "Реабилитация", 2000. – 463 с.
24. Аналитическая философия: становление и развитие (антология) / ред.-сост. А. Ф. Грязнов ; пер. с англ., нем. – Москва : Прогресс-Традиция, 1998. – 528 с.
25. Андрущенко В. П. Філософія політики : підручник / В. П. Андрущенко. – Київ : Знання України, 2003. – 400 с.
26. Аристотель. Метафизика. Кн. первая (гл. I – IV) / Аристотель // Сочинения : в 4-х т. – Т. 1. – Москва : Мысль, 1975. – 550 с.
27. Асмус В. Ф. Античная философия / В. Ф. Асмус. – 3-е изд. – Москва : Высшая школа, 2003. – 400 с.
28. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности / Л. М. Баткин. – Москва : Наука, 1989. – 270 с.
29. Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности / Н. А. Бердяев. – Москва : Флинта, 1999. – 312 с.

30. Бердяев Н. А. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – Харьков : Фолио ; Москва : АСТ, 2002. – 679 с.
31. Бесс Ж.-М. Философия: краткий курс / Ж.-М. Бесс, А. Буассьер ; пер. с фр. В. Степанцева. – Москва : Астрель, 2005. – 156 [4] с.
32. Блинников Л. В. Великие философы : словарь-справочник / Л. В. Блинников. – Москва : Логос, 1997. – 430 с.
33. Великие мыслители о великих вопросах: Современная западная философия : сборник / под ред. Р. А. Варгезе. – Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 399 с.
34. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли / Ж.-П. Вернан. – Москва : Прогресс, 1988. – 223 с.
35. Всемирная философия. XX век / авт.-сост. А. П. Андриевский. – Минск : Харвест, 2004. – 832 с.
36. Всемирная энциклопедия: Философия XX век / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Минск : Харвест, Совр. лит., 2002. – 976 с.
37. Гадамер Г. Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г. Г. Гадамер. – Москва : Прогресс, 1988. – 700 с.
38. Гадамер Г. Г. Миф и разум / Г. Г. Гадамер // Актуальность прекрасного. – Москва : Искусство, 1991. – С. 92–99.
39. Гайденко П. П. История греческой философии в ее связи с наукой : учеб. пособ. для вузов / П. П. Гайденко. – Москва : ПЕР СЭ ; Санкт-Петербург : Университетская книга, 2000. – 318 с.
40. Гайденко П. П. Научная рациональность и философский разум / П. П. Гайденко. – Москва : Прогресс – Традиция, 2003. – 527 с.
41. Гегель Г. Наука логики / Г. Гегель. – Москва : Мысль, 1999. – 1072 с.
42. Гиренок Ф. И. Русские космисты / Ф. И. Гиренок. – Москва : Знание, 1990. – 62 с.
43. Горелов А. А. Концепции современного естествознания / А. А. Горелов. – Москва : Астрель, 2003. – 382 с.
44. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения / А. Х. Горфункель. – Москва : Высшая школа, 1980. – 368 с.
45. Грушевицкая Т. Г. Концепции современного естествознания : учеб. пособ. для вузов / Т. Г. Грушевицкая, А. П. Садохин. – Москва : ЮНИТИ, 2003. – 670 с.
46. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия / А. В. Гулыга. – Москва : Мысль, 1986. – 354 с.

47. Гуревич А. Я. Словарь средневековой культуры / А. Я. Гуревич ; под общ. ред. А. Я. Гуревич. – Москва : РОССПЭН, 2003. – 631 с.
48. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому / Н. Я. Данилевский. – Москва : Известия, 2003. – 606 с.
49. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Р. Декарт. – Київ : Юніверс, 2000. – 300 с.
50. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукувати істину в науках / Р. Декарт. – Київ : Тандем, 2001. – 104 с.
51. Делез Ж. Что такое философия? / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; пер. с фр. – Москва : Институт экспериментальной социологии ; Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. – 228 с.
52. История философии: Запад – Россия – Восток : учебник для вузов : в 4-х кн. / под ред. Н. В. Мотрошиловой, А. М. Реткевича. – 2-е изд. – Кн. 4: Философия XX в. / В. И. Вдовина, А. Ф. Грязнов, А. К. Гусейнов и др. – Москва : Греко-лат. каб. Ю. А. Шичалина, 2000. – 446 с.
53. Ільїн В. В. Людина і світ / В. В. Ільїн, Ю. І. Кулагін. – Київ : КНТЕУ, 2003. – 302 с.
54. Історія української філософії. Хрестоматія / упоряд. М. Кашуба ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : ЛНУ, 2004. – 354 с.
55. Історія філософії України. Хрестоматія : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / упоряд. М. Ф. Тарасенко та ін. – Київ : Либідь, 1993. – 559 с.
56. Канке В. А. Концепции современного естествознания : учебник для вузов / В. А. Канке. – 2-е изд., испр. – Москва : Логос, 2003. – 367 с.
57. Канке В. А. Философия экономической науки : учеб. пособ. / В. А. Канке. – Москва : ИНФРА-М, 2009. – 384 с.
58. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – Симферополь : Реноме, 1998. – 528 с.
59. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу / Ф. Х. Кессиди. – Москва : Мысль, 1972. – 312 с.
60. Кимлика У. Современная политическая философия. Введение / У. Кимлика ; пер. с англ. С. Моисеева. – Москва : Изд. Высшей школы экономики, 2010. – 592 с.
61. Коплстон Ф. Ч. История средневековой философии / Ф. Ч. Коплстон. – Москва : Энигма, 1997. – 502 с.

62. Кузанский Н. Сочинения. В 2-х т. / Н. Кузанский. – Москва : Мысль, 1979. –
Т. 1. – 1979. – 488 с.
Т. 2. – 1980. – 471 с.
63. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – Киев : Порт-Рояль, 2001. – 227 с.
64. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового запада / Ж. Ле Гофф. – Москва : Прогресс, 1992. – 374 с.
65. Леви-Стросс К. Путь масок / К. Леви-Стросс. – Москва : Республика, 2000. – 400 с.
66. Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая / В. А. Лекторский. – Москва : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
67. Лосев А. Ф. Платон – Аристотель / А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. – 2-е изд. испр. и доп. – Москва : Молодая гвардия, 2000. – 392 с.
68. Лосев А. Ф. Философия, мифология, культура / А. Ф. Лосев. – Москва : Политиздат, 1990. – 655 с.
69. Лукьянов А. Е. Становление философии на Востоке / А. Е. Лукьянов. – Москва : Изд. Ун-та дружбы народов, 1989. – 188 с.
70. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / М. К. Мамардашвили. – Москва : Прогресс ; Культура, 1992. – 414 с.
71. Мамардашвили М. К. Лекции по античной философии / М. К. Мамардашвили. – Москва : Аграф, 2002. – 309 с.
72. Мень А. Дионис, Логос, Судьба : в VI т. / А. Мень. – Т. IV. – Москва : Типография Центра "Путь, Истина и Жизнь", 2002. – 396 с.
73. Мень А. У врат молчания : в VI т. / А. Мень. – Т. III. – Москва : Типография Центра "Путь, Истина и Жизнь", 2002. – 332 с.
74. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше. – Санкт-Петербург : Азбука-классик, 2005. – 336 с.
75. Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / рук. проекта В. С. Степин, Г. Ю. Семигин. – Москва : Мысль, 2000. –
Т. 1. – 2000. – 722 с.
Т. 2. – 2001. – 636 с.
Т. 3. – 2001. – 694 с.
Т. 4. – 2001. – 606 с.
76. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – 3-е изд., испр. – Минск : Кн. Дом, 2003. – 1279 с.

77. Ноосферология: наука, образование, практика / под общ. ред. О. А. Габриелян ; Тавр. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Феникс, 2008. – 464 с.
78. Основы філософських знань: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство : підручник / за ред. М. І. Горлач, Г. Т. Головченко. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 1028 с.
79. Основы философии в вопросах и ответах : учеб. пособ. для вузов / И. В. Ватин, В. Ю. Верещагин, Ю. Г. Волков и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 604 с.
80. Паскаль Б. Мысли / Б. Паскаль. – Москва : ЭКСМО-Пресс ; ЭКСМО-Маркет, 2000. – 367 с.
81. Поппер К. Логика и рост научного познания / К. Поппер. – Москва : Прогресс, 1983. – 606 с.
82. Рассел Б. Історія західної філософії / Б. Рассел ; пер. з англ. – Київ : Основи, 1995. – 760 с.
83. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы / Б. Рассел ; пер. с англ. – Москва : Терра-книжный клуб ; Республика, 2000. – 464 с.
84. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней : в 4-х т. Т. 3. Новое время / Дж. Реале, Д. Антисери. – Санкт-Петербург : Петрополис, 1996. – 714 с.
85. Рузавин Г. И. Концепции современного естествознания : курс лекций / Г. И. Рузавин. – Москва : Проект, 2002. – 333 с.
86. Русский космизм. Антология философской мысли : сб. ст. / [сост. С. Г. Семеновой, А. Г. Гачевой]. – Москва : Педагогика-Пресс, 1993. – 365 с.
87. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – Москва : Политиздат, 1989. – 398 с.
88. Сковорода Г. С. Сочинения / Г. С. Сковорода. – Минск : Современный литератор, 1999. – 704 с.
89. Смольков О. А. Філософія : навч. посіб. / О. А. Смольков. – Львів : Магнолія Плюс ; Вид. СПД ФО В. М. Піча, 2005. – 460 с.
90. Современная западная философия : словарь / сост. и отв. ред. В. С. Малахов, В. П. Филатов. – Москва : Тон-Остожье, 1998. – 544 с.
91. Современная западная философия : словарь и хрестоматия / Л. В. Жаров, Э. В. Золотухина, В. П. Кохановский и др. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 512 с.
92. Соколов В. В. Европейская философия XV – XVII веков / В. В. Соколов. – Москва : Высшая школа, 2003. – 428 с.

93. Соколов В. В. От философии античности к философии нового времени: субъект-объектная парадигма / В. В. Соколов. – Москва : Едиториал УРСС, 2000. – 335 с.
94. Соколов В. В. Средневековая философия / В. В. Соколов. – Москва : Едиториал УРСС, 2001. – 350 с.
95. Тойнбі А. Дослідження історії. У 12-ти т. Т. 1. / А. Тойнбі ; пер. з англ. – Київ : Основи, 1995. – 614 с.
96. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е. Тоффлер. – Київ : ВД "Всесвіт", 2000. – 480 с.
97. Философия для аспирантов / В. П. Кохановский, Е. В. Золотухина, Т. Г. Лешкевич и др. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 488 с.
98. Философия науки. Общий курс : учеб. пособ. / С. А. Лебедев (рук. авт. коллектива), А. Н. Авдулов, В. Г. Борзенков и др. ; под ред. С. А. Лебедева. – Москва : Академический Проект ; Трикста, 2004. – 735 с.
99. Философский словарь / авт.-сост. И. В. Андрущенко и др. – Киев : А. С. К., 2006. – 1053 с.
100. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Е. Ф. Губский и др.]. – Москва : ИНФРА-М, 2004. – 575 с.
101. Філософська думка в Україні : бібліогр. слов. / [В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. ; ред.-упоряд. М. Л. Ткачук]. – Київ : Пульсари, 2002. – 243 с.
102. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.] ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
103. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность (Лекции и интервью) / Ю. Хабермас. – Москва : Наука, 1992. – 176 с.
104. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – Москва : Республика, 1997. – 448 с.
105. Хижняк З. И. Киево-Могилянская академия / З. И. Хижняк. – Киев : Высшая школа, 1988. – 264 с.
106. Хрестоматия по учебной дисциплине "Философия" для студ. всех спец. всех форм обучения / сост. Ю. И. Потоцкая, И. В. Тарасенко, В. А. Черненко. – Харьков : Изд. ХНЭУ, 2005. – 256 с.
107. Чанышев А. Н. Философия Древнего мира : учеб. для студентов вузов / А. Н. Чанышев. – Москва : Высшая школа, 2003. – 703 с.
108. Чешко В. Ф. High Nume (Биовласть и биополитика в обществе риска) / В. Ф. Чешко, В. И. Глазко. – Москва : РГАУ-МСХА, 2009. – 319 с.

109. Чешко В. Ф. Наука, етика, политика: соціокультурні аспекти сучасної генетики / В. Ф. Чешко, В. Л. Кулиниченко ; Укр. асоц. по біоетиці. – Київ : ПАРАПАН, 2004. – 227 с.

110. Шелер М. Положення людини в Космосі / М. Шелер // Проблема людини в західній філософії. – Москва : Прогрес, 1988. – С. 3–95.

111. Шпенглер О. Закат Європи / О. Шпенглер. – Москва : Айрис-прес, 2003. – 528 с.

112. Щедровицький Г. П. Філософія. Наука. Методологія / Г. П. Щедровицький. – Москва : Шк. культур. політики, 1997. – 641 с.

113. Юркевич П. Д. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого. Вибране / П. Д. Юркевич. – Київ : Абрис, 1993. – 416 с.

114. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – Москва : Республика, 1994. – 528 с.

Інформаційні ресурси

115. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.

116. Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.

117. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

118. Справочные материалы, учебники, хрестоматии, энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/edu/ref/ref.html>.

119. Тексты Философия XX – XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sc/filos/for/xx_age.htm.

120. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://platonanet.org.ua>.

Методичне забезпечення

121. Практикум з навчальної дисципліни "Філософія" для студентів усіх галузей знань усіх форм навчання / укл. О. М. Кузь, Ю. І. Потоцька, І. В. Жеребятнікова та ін. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 163 с.

122. Робоча програма навчальної дисципліни "Філософія" для студентів усіх галузей знань усіх форм навчання : [Електронне видання] / уклад. О. М. Кузь, І. В. Жеребятнікова, Ю. І. Потоцька та ін. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 70 с.

123. Робоча програма навчальної дисципліни "Філософія" для студентів усіх галузей знань усіх форм навчання / укл. О. М. Кузь, В. Ф. Чешко, І. В. Жеребятнікова та ін. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 55 с.

124. Філософія : навч. посіб. / О. М. Кузь, В. Ф. Чешко, І. В. Жеребятнікова та ін. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. – 264 с.

125. Философия : учеб. пособ. для иностранных студентов / О. Н. Кузь, В. Ф. Чешко, И. В. Жеребятникова и др. – Харьков : Изд. ХНЭУ, 2014. – 296 с.

126. Хрестоматия по учебной дисциплине "Философия" для студ. всех спец. всех форм обучения / сост. Ю. И. Потоцкая, И. В. Тарасенко, В. А. Черненко. – Харьков : Изд. ХНЭУ, 2005. – 256 с.

Додатки

Додаток А

Критерії оцінювання форм самостійної роботи

Однією з форм самостійної роботи студента є підготовка усної доповіді або доповіді-презентації. Ця форма роботи спрямована на розвиток уміння виступати перед аудиторією, логічно структурувати та доповідати слухачам інформацію, обстоювати власну позицію.

Виступ має тривати 5 – 7 хвилин. Під час підготовки до доповіді студент ураховує критерії оцінювання цієї форми роботи, наведені в табл. А.1.

Таблиця А.1

Критерії оцінювання доповіді

Ступінь виконання	Бали
Доповідь аргументована, має логічну структуру, виявляє самостійність та глибину мислення. Теоретичний матеріал засвоєний і викладений вільно. Тему повністю розкрито. Продемонстровано вільне оперування основними поняттями та категоріями	4
Доповідь достатньо аргументована, логічна, розкриває тему. Матеріал в основному викладений вільно. Допущені незначні помилки у визначенні категорій, смислових зв'язків тощо. Висновкам бракує оригінальності, обґрунтованості та глибини	3
Наявне лише часткове висвітлення змісту питання; виявлено труднощі під час оперуванні теоретичним матеріалом. Доповіді бракує аргументованості, чіткої логічної структури	2
Матеріал не засвоєний. Викладені знання мають фрагментарний характер. Допущено суттєві помилки, які впливають на зміст. Питання не розкрито	0 – 1

Критерії оцінювання доповіді-презентації наведено в табл. А.2.

Критерії оцінювання доповіді-презентації

Ступінь виконання	Бали
Презентація містить текст, ілюстрації, аудіо- та відеофрагменти для кращого сприйняття інформації. Матеріали подано цілком логічно, аргументовано. Тему повністю розкрито. Продемонстровано уміння володіти теоретичним матеріалом і понятійним апаратом з теми	4
Презентація достатньо висвітлює тему за допомогою текстів, ілюстрацій тощо, сприяє кращому сприйняттю інформації. Допущено незначні помилки під час визначення категорій та пояснення теоретичного матеріалу. Структурна побудова презентації має певні недоліки	3
Презентація матеріалу не акцентує уваги на головних змістових моментах, бракує чіткої логічної структури. Наявне лише часткове висвітлення теми. Виявлено труднощі під час оперування теоретичним матеріалом	2
Презентований матеріал, позбавлений логічної структури, має фрагментарний характер. Тему не розкрито. Допущено суттєві помилки, які впливають на зміст. Виявлено значні труднощі під час оперування теоретичним матеріалом	0 – 1

Під час написання есе студент ураховує критерії оцінювання цієї форми роботи, наведені в табл. А.3.

Критерії оцінювання есе

Ступінь виконання	Бали
1	2
Робота виявляє самостійність, творчість та оригінальність мислення, глибоке розуміння проблеми, що розглядають. Висунуті тези аргументовано. Застосовано порівняння й узагальнення для аналізу взаємозв'язку понять і явищ. Наведено альтернативні погляди на проблему, надано власну оцінку та висновки. Робота відповідає основним вимогам щодо стилю, оформлення, використання цитат	12 – 10

Закінчення табл. А.3

1	2
Робота виявляє знання теоретичного матеріалу, розуміння проблеми, що розглядають. Висунуті тези достатньо аргументовано. Надано власну оцінку та обґрунтовано висновки. Робота відповідає основним вимогам щодо стилю, оформлення, використання цитат	9 – 7
Наявне часткове висвітлення теми. Висновки недостатньо аргументовано. Роботі бракує проблемності та оригінальності; виявлено певні труднощі під час оперування теоретичним матеріалом	6 – 5
Роботі бракує проблемності та самостійності. Відсутні висновки. Логічність та стиль викликають зауваження	4
Виявлено недостатнє розуміння проблеми, тему есе не розкрито. Робота несамотійна. Логічна структура, стиль, оформлення викликають серйозні зауваження	3 – 0

Зміст

Вступ.....	3
Тема 1. Філософія як універсальний тип знань.....	4
Тема 2. Стародавня філософія.....	5
Тема 3. Філософія епохи Середньовіччя та Відродження.....	8
Тема 4. Філософія Нового часу.....	10
Тема 5. Німецька класична філософія.....	11
Тема 6. Сучасна світова філософія.....	13
Тема 7. Традиції вітчизняної філософської думки.....	15
Тема 8. Філософія буття (метафізика та онтологія).....	17
Тема 9. Пізнання як предмет філософського аналізу (гносеологія та епістемологія).....	20
Тема 10. Філософська антропологія.....	22
Тема 11. Соціальна філософія.....	24
Тема 12. Філософія культури та цивілізації.....	27
Написання есе.....	29
Контрольні запитання для самодіагностики.....	31
Підготовка до семестрового екзамену.....	37
Глосарій.....	39
Рекомендована література.....	51
Додатки.....	60

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ

**Методичні рекомендації
до самостійної роботи
студентів усіх спеціальностей
першого (бакалаврського) рівня**

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Укладачі: **Кузь Олег Миколайович**
Потоцька Юлія Іванівна
Жеребятнікова Ірина Володимирівна
Коннова Ніна Олексіївна

Відповідальний за видання *О. М. Кузь*

Редактор *А. С. Ширініна*

Коректор *О. Г. Доценко*

План 2017 р. Поз. № 35 ЕВ. Обсяг 64 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*